

חסיד, חסידה ומרגלית

סיפור רשב"ח ואשתו במדרש רות רבה ג, ד¹

תמר מאיר

פתיחה

במאמר זה אני מבקשת לבחון לעומק אחד מן הסיפורים המרתקים ביותר בעיניי בספרות חז"ל בכלל, ובין הסיפורים המתארים דמות אישה בפרט. במיוחד אתמקד בדמותה יוצאת הדופן של האישה בסיפור, כמקרה בולט של הטיפוס הסיפורי 'חסידות ונשות מעשה'. אבחן את נקודת התצפית ותפיסת העולם שלה, המעומתות עם תפיסותיהן של דמויות אחרות בסיפור. אבחן גם את האופן שבו משרתים מבנה הסיפור, עיצוב המרחב שלו וסמליו את יצירת ההעדפה של המחבר המובלע לעמדתה של האישה.² סיפור זה מופיע בסיומו של חלק הפתיחתאות של פרשה ג במדרש רות רבה, הדורש ארבעה פסוקים, המתייחסים כולם באופן דומה לשאלת היחס שבין העולם הזה והעולם הבא.³ הסיפור שבפנינו מובא בפסקא ד, ומתייחס לפסוק הרביעי מבין הארבעה: "מעוות

1. מאמר זה הוא מאמר המשך למאמר: חסידות ונשות מעשה, שסקרתי בו את דמויותיהן של נשות חסידים ונשים אחרות העונות על כל מאפייני דמות החסיד. אשת רשב"ח היא דוגמה מיוחדת לאישה חסידה, ובסיפור על רשב"ח ואשתו עוסק מאמר זה. ראו: ת' מאיר, 'חסידות ונשות מעשה', אורשת ב (תשע"א), עמ' 85-110.
2. את המונח 'המחבר המובלע' טבע ויין בות', והוא מציין את מכלול ההשתמעויות והמסרים העולים מן היצירה בקול שאינו מזוהה בהכרח עם המספר הפורמלי, או עם המחבר הביוגרפי. עוד ראו: נ' דינגוט ונ' חרמון, הפואטיקה של הסיפורת, תל-אביב תשמ"ח, עמ' 128-142.
3. ארבעת המקראות הם (ההפניות למדרש רו"ר, מהדורת לרנר: מירון ביאליק לרנר, אגדת רות ומדרש רות רבה, מבוא מהדורה מדעית ופירוש [דיסרטציה], ירושלים תשל"א): 1. כה יעשה י"י [לין] וכה יוסיף אמרה לה, בתי כל מה שאת יכולה לסגל מצות ומעשים טובים וצדקות בעולם הזה סגלי, אבל לעתיד לבא כי המוות יפריד ביני ובייך (ב כד [עמ' 78]). 2. "קטן וגדול שם הוא" (איוב ג, יט) בעולם הזה מי שהוא קטן, יכול להעשות גדול, ומי שהוא גדול, יכול להעשות קטן, אבל לעתיד לבא, מי שהוא קטן, אינו יכול להעשות גדול, ומי שהוא גדול, אינו יכול להעשות קטן (ג א [עמ' 78]). 3. כי לכלב חי (הוא טוב מן האריה המת) [קהלת ט, ד] בעולם הזה, מי שהוא כלב יכול להעשות ארי, ומי שהוא ארי יכול להעשות כלב, אבל לעתיד לבא, [מי שהוא ארי, אינו יכול להעשות כלב], ומי שהוא כלב, אינו יכול להעשות ארי (ג ב [עמ' 82]). 4. מעוות לא יוכל לתקן (וחסרון לא יוכל להמנות) [קהלת א, טו] בעולם הזה, מי שהוא מעוות יכול לתקן, ומי שהוא מתוקן יכול לעוות, אבל לעתיד לבא, מי שהוא מעוות, אין יכול לתקן, ומי שהוא מתוקן אין יכול לעוות (ג ג [עמ' 86]). למעט הדרשה הראשונה מרות, שהיא דרשת המוצא, מלווה כל אחת מדרשות הפסוקים בשני טקסטים עלילתיים (מעשי חכמים / סיפור דרשני / דרשה רטורית).

לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות" (קהלת א, טו). הפסוק נדרש כך: "בעולם הזה, מי שהוא מעוות יכול לתקן, ומי שהוא מתוקן יכול לעוות, אבל לעתיד לבא, מי שהוא מעוות, אין יכול לתקן, ומי שהוא מתוקן אין יכול לעוות"⁴. לאחר דרשה קצרה זו מופיעה דרשה רטורית ארוכה העוסקת בדמויותיהם הטיפולוגיות של שני רשעים ובחוסר היכולת לתקן לאחר המוות, ולאחריה הסיפור הנדון.

נוסח הסיפור

1. דילמ': ר' חייא רבה ור' שמעון בן חלפתא הוו יתבין לעין באוריתא קדם הדין בית מדרשא דטבריא בערובתא דפסחא, ואית דאמרי בערובת צומא רבה,
2. ושמעין קליהון דברייתא מדברין וזבנין זבנין.
3. אמר ליה, שמע /ר' שמעון/ בר חלפתא לר' חייא רבא, ברבי, אילין ברייתא מה עסקיהון מזבנין זבנין ומדברין?
4. אמר ליה, דאית ליה זבין, ודלית ליה אזיל גבי מרי עבידתיה, והוא יהיב ליה.
5. אמר ליה, א"כ אף אנא אזיל גבי מרי עבדתי והוא יהיב.
6. נפק וצלי בהדי אולוסיס דטבריא,
7. וחמא ידא מושטא ליה חדא מרגלית.
8. אזל טעין ליה גבי רבינו.
9. אמר ליה, הדין מנא לך? ותני ליה עובדא.
10. אמר ליה, דהיא מילה דאסטרופיקא היא,
11. אלא הא תלתא דינרין ואזיל ודבר יומא. ובתר יומא, אנן צווחין קדמיה, והוא עביד טימיתא.
12. נסב תלתא דינרין ואזל וזבן זביניה, ואעיל לביתיה.
13. אמרה ליה איתתיה, שרית גניב,
14. כל פעליך לית היא אלא מאה מניי, ואינון זבינתא מינן אינון?
15. ותני לה עובדא.
16. אמרה ליה, מאן את בעי דיהוי גנותך חסר מן רגלי לעלמא דאתי,
17. אמר לה, ומה נעביד?
18. אמר' ליה, אזיל והדר זבינתא למריהון, וחזר תלתא דינרין למריהון, והדר מרגליתא למרא.

4. בייחודה של פרשה ג ובפרט חלק הפתיחתאות שבה, עסקתי בהרחבה בעבודת התיזה שלי לתואר שני. העיסוק בסיפור רשב"ח, אשתו והמרגלית הורחב עוד בעבודת הדוקטור שלי (שנעשתה באוניברסיטת בר אילן בהדרכתה של פרופ' רלה קושלבסקי): סיפורים בהקשרם ברות רבה: פואטיקה של עריכה, רמת גן תשס"ח, עמ' 83-114. מאמר זה הוא עיבוד של דבריי שם. תודתי נתונה לקרן הזיכרון לתרבות יהודית שהמלגה הנדיבה שהעניקה לי אפשרה לי להשלים את המחקר.

19. כד שמע רבינו, שרי ומצטערא, שלח ואייתי יתה.
20. אמר לה, כל הדין צערא להדין צדיקא.
21. אמרה ליה, מה את בעי דיהו גנוניה חסיר מדידכון חדא מרלי /מרגלי/, לעלמא דאתי.
22. אמר לה, דאין הוה חסיר, לא הוה יכלינן למימלי יתה.
23. אמרה ליה, מרי, רב, רבינו הקדוש, ר' יהודה הנשיא, בחמש שמהן אתכנית,
24. בהדין עלמא זכינן למיחמי אפך, אבל לעלמא דאתי מאן יכיל למיחמי סבר אפוי דמרי?
25. לא כן אמר ר' שמעון בן לקיש, כל צדיק וצדיק יש לו עולם בפני עצמו, והודי לה.
26. ולא עוד, אלא דרכן של עליונים ליתן ואין דרכן ליטול.
27. הנס האחרון היה קשה מן הראשון.
28. ההיא ידא דחמת יהבת ליה, חמתא נסבה ליה מניה.
29. ולא עוד אלא מנסב הות ידא מלרע, מיהב הות ידא מלעיל, כאיניש דמושיט לחבריה. (שם, [עמ' 88])

תרגום: מעשה, ר' חייא רבה ור' שמעון בן חלפתא היו יושבים ללמוד תורה לפני אותו בית מדרש של טבריה בערב פסח, ויש אומרים בערב הצום הגדול, ושמעו קולותיהם של הבריות לוקחים ומוכרים את מכרם. אמר לו ר' שמעון בן חלפתא לר' חייא הגדול, רבי, אותם בריות במה עוסקים מוכרים את מכרם וקונים? אמר לו מי שיש לו, קונה, ומי שאין לו הולך למעסיק שלו, והוא נותן לו. אמר לו, אם כן, גם אני אלך למעסיק שלי והוא ייתן. יצא והתפלל באילוסים של טבריה,⁵ וראה יד מושיטה לו מרגלית אחת. הלך הביא אותה לפני רבינו. אמר לו, זו מנין לך? וסיפר לו המעשה. אמר לו דבר של כוכב הוא⁶ אלא הנה שלושה דינרים, ולך וקנה לכבוד היום. ולאחר היום אנו מכריזים לפניה, והיא עושה השווי שלה. לקח שלושה דינרים והלך ומכר מכרו, ועלה לביתו. אמרה לו אשתו, התחלת לגנוב? ! כל פעלך אין היא אלא מאה מנה, ואותן קניות מנין הם? וסיפר לה המעשה. אמרה לו, מה אתה מבקש, שתהא החופה שלך חסרה מרגלית לעולם הבא?

5. קיימות דעות שונות באשר לטיבו של מקום זה. מקום תעשיית הזכוכית מחוץ לטבריה (ליברמן, לרנר, טוקולוף); מקום פתוח המשמש לתורה ותפילה (אליאב). וראו להלן פירוט ביבליוגרפי ודיון בנושא, הערה 34.

6. אפשרויות שונות הובאו בהבנת מילה זו, כך למשל הובא במדרש תהלים: "ואין כל באי עולם יכולין לכווין דמיה" (מדרש תהלים צב, ח [עמ' 408]). ליברמן הציע 'דבר של הרבה ריווח', ש' ליברמן, 'קצת הערות לתחילת רות רבה' ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 81-175. הצעת התרגום למילה זו בעמ' 7. לרנר הציע את הפירוש: דבר של כוכב, זאת על-פי הקידומת היוונית של המלה. לרנר, מירון ביאליק לרנר, אגדת רות ומדרש רות רבה, מבוא מהדורה מדעית ופירוש (דיסרטציה), ירושלים תשל"א, חלק ג (פירוש), עמ' 28. להלן: לרנר, פירוש.

אמר לה, ומה נעשה? אמרה לו לך והחזר את הקניות לבעליהן, והחזר שלושת הדינרים לבעליהם, והחזר המרגלית לאדון. כששמע רבינו, הרשה / סלח והצטער.⁷ שלח והביא אותה. אמר לה, כל אותו צער לאותו צדיק? אמרה לו, מה אתה מבקש? שתהא חופתו חסרה משלכם מרגלית אחת לעולם הבא? אמר לה, ואם הוא חסר אנחנו לא יכולים למלא אותו? אמרה לו: מרי, רב, רבינו הקדוש, ר' יהודה הנשיא, בחמש שמות נתכנית. בעולם הזה, זכינו לראות פניך, אבל לעולם הבא מי יוכל לראות סבר פניו של מרי? לא כן אמר ר' שמעון בן לקיש, כל צדיק וצדיק יש לו עולם בפני עצמו, והודה לה. ולא עוד, אלא דרכן של עליונים ליתן ואין דרכן ליטול. הנס האחרון היה קשה מן הראשון. אותה יד שראה נותנת לו, ראה לוקחת ממנו. ולא עוד אלא לוקחת הייתה היד מלמטה, נותנת הייתה היד מלמעלה, כאדם המושיט לחברו.

הסיפור ודמויותיו

הסיפור עוסק בהתמודדותו של ר' שמעון בן חלפתא (להלן: רשב"ח) ואשתו עם קשיי הפרנסה. הוא פותח בלימוד המשותף של רשב"ח ור' חייא, ובקולות שהם שומעים מן החוץ. אלה מוליכים בסופו של דבר את רשב"ח להתפלל על פרנסה. בקשתו נענית ביד המושיטה לו מרגלית, שאותה הוא מראה לרבי. רבי מבין שמדובר בחפץ יוצא דופן, ומציע בינתיים לרשב"ח כסף לקניית צרכי החג. תגובת אשתו של רשב"ח מסויגת, והיא מבקשת להחזיר את הקניות, הדינרים והמרגלית – כל אחד לבעליהם. רבי, ששמע על כך, מתעמת עם האישה, אך בסופו של דבר מקבל את עמדתה, לפיה חלקו של בעלה לעוה"ב עלול להיגרע, וחבריו הצדיקים לא יוכלו להשלים חלק זה עבורו. הסיפור מסתיים בתיאור הנס השני שהתרחש לר' שמעון: נס נטילת המרגלית בחזרה, הנחשב לגדול יותר. במרכז הסיפור שלפנינו עומדות שתי דמויות מרכזיות: ר' שמעון בן חלפתא ואשתו. שתי דמויות נוספות מתפקדות בסיפור כדמויות משנה ומסייעות בבניית העלילה.⁸ התנא ר' שמעון בן חלפתא הוא בן דורו של ר' יהודה הנשיא. שמו מוזכר במשנה רק פעם אחת. דמותו מוכרת בעיקר ממקורות אמוראיים, מתוך סיפורים עליו ומאמרי אגדה (בעיקר) בשמו. הוא מאופיין במקומות שונים כחסיד,⁹ אשת רשב"ח מצטיירת כדוגמה מובהקת

7. לפועל 'שרי' משמעויות שונות. מהבולטות שבהן: חנה, הרשה-התיר, התחיל, סלח. בהקשר של המשפט הזה, נראה לי שיש לפרש, שהכוונה היא לסלוח או להתיר: ר' אישר / הרשה לר' שמעון לנהוג כפי שנהג, ואף על פי כן, הצטער. וראו: M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramic of the Byzantine Period*, Ramat Gan 2002, pp. 566-567. להלן: סוקולוף, מילון א"י.

8. עפרה מאיר מעירה שמרכזו של העלילה נשאר על כנו גם אם נשמיט את שתי הדמויות המשניות, בדבריה על סיפור זה. ע' מאיר, ר' יהודה הנשיא דיוקנו של מנהיג במסורות א"י ובבל, באר-שבע תשנ"ט, עמ' 150-154.

9. כך למשל: גב"ע צרפתי, 'חסידיים ואנשי מעשה והנביאים הראשונים', תרביץ, כ"ו (תשי"ז), עמ' 126-153; פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, גבעתיים תשנ"א, עמ' 252-253. הקבלתו של הסיפור שלפנינו לסיפור על

לאשת-חסיד שהיא אישה חסידה בעצמה.¹⁰ לאור הבחנות אלה אבקש לבחון את דמותם בסיפור זה.

דמות החסיד

מהותו של מושג החסיד, כמו אפיון הדמויות המשתייכות אליו, העסיקה חוקרים רבים.¹¹ אציג כאן על פי חוקרים אלה סיכום כללי של מאפייני החסיד: חסיד הוא במהותו דמות יוצאת מגדר הרגיל. הוא מאופיין בהליכתו על-פי נורמות קיצוניות של 'לפנים משורת הדין'. זוהי דמות של יחיד סגולה שאינה יכולה להוות דמות לחיקוי מצידם של בני-אדם רגילים. יש באופיו משהו כמעט אנטי-ממסדי. ביסוד אישיותו מונח אלמנט החסד - החסד האלוקי השופע עליו מלמעלה. הוא דמות ייחודית וכריזמטית. הוא בן בית אצל הקב"ה, ויחסיו איתו מאופיינים בקרבה יתרה. החסיד איננו הטיפוס הלמדני: כמעט לא ניתן למצוא הלכות המופיעות בשמם של חסידים כמו חוני המעגל או רבי חנינא בן דוסא, זאת למרות ריבוי הסיפורים עליהם. מאפיינים אחרים של החסיד הם כוחו הגדול בתפילה, היותו רגיל בניסים ובמופתים ואף בגילוי אליהו. ספראי מציין גם את הייסורים והעניות כמאפייני המתאים לחייהם של רוב החסידים.¹² רות קלדרון מאפיינת את החסיד כבוגר שהשכיל לשמור על תפיסת עולם דתית תמימה כשל ילד.¹³ סיפורים רבים העוסקים בחסידים מתרחשים סביב מצבי משבר ומעבר: עצירת גשמים, בצורת, ערב שבת בין השמשות, בית הקברות, מחלה.¹⁴ דבר המעיד על האופן שבו נתפסו החסידים בעיניהם של מספרי הסיפורים ועורכיהם.

גב"ע צרפתי ערך השוואה מרתקת בין דמויותיהם של החסידים לבין דמויותיהם של הנביאים, בפרט אליהו ואלישע: החסיד, כמו הנביאים (אליהו ואלישע למשל), יכול

ר' חנינא בן דוסא, המפורסם בהיותו חסיד, מסייעת לזיהויו של ר' שמעון בן חלפתא ככזה. בברייתא מוזכר תנא בשם ר' שמעון החסיד, ואולם לא ברורה זהותו המדויקת וראו: א' היימן, ספר תולדות תנאים ואמוראים, ירושלים תשכ"ד, עמ' 39.

10. וראו מאיר, חסידות ונשות מעשה, לעיל הערה 1.

11. וראו גם סקירת מחקר במאמרי: מאיר, חסידות ונשות מעשה.

12. שמואל ספראי, 'חסידים ואנשי מעשה', ציון, נ (תשמ"ה), עמ' 133-154. הנ"ל, 'משנת חסידים בספרות התנאית', בתוך: והנה אין יוסף, תל-אביב תשל"ג, עמ' 136-152.

13. ר' קלדרון, דמות המשנה כטופוס בספרות האגדה שבתלמוד הבבלי (עבודת מוסמך), ירושלים תשנ"א, עמ' 107-109.

14. כך למשל בסיפורי חוני ונכדיו במסכת תענית (עצירת גשמים); סיפור החסיד בבית הקברות (שנות בצורת, בית הקברות); אבא תחנא החסיד וסיפור בת רחב"ד (ערב שבת); סיפורים על תפילות רחב"ד למען חולים. וראו גם ג' חזן-רוקם, 'האם היו חז"ל מודעים למושג הפולקלור?', 'לוינסון', 'אלבוים וג' חזן-רוקם (עורכים), היגיון ליונה, ירושלים תשס"ז, עמ' 199-229.

להוריד גשמים, ולרפא חולים, והוא מצטיין בקרבה יתרה אל הקב"ה.¹⁵ נביאים וחסידים מתפללים באופן דומה.¹⁶ לחסידים אין אמנם ידיעה ברורה של דבר ה', כזו שיש לנביאים, אך יש להם איזושהי הרגשה פנימית בלתי מוסכרת, הבאה גם היא ממקור עליון. הן החסידים והן הנביאים משמשים כמודל של התנהגות רצויה לפני ה', והעם פונה אליהם בעתות צרה.

בסיפור על ר' שמעון בן חלפתא והמרגלית בולטים מאפייני החסיד. תפילתו של ר' שמעון נענית מיד; נעשה לו נס, הן כשהוא מקבל את המרגלית הן כשהוא מחזירה; הוא עני מרוד ואינו יכול להשיג את צורכי החג. הסיפור מתמודד עם מצבי מעבר שונים, וזה אפיון נוסף של ז'אנר זה: הוא מתרחש בערב פסח או בערב יום הכיפורים, ומתייחס לשאלות הנוגעות לעולם הבא. אלא שעם חסידותו, פעולתו של ר' שמעון מתגלה כחסרה. נראה כאילו אין הוא מבין את משמעות הנתונה שזכה לה. האישה היא שערה לבעיה, והיא מסבה לכך את תשומת לבו של בעלה, ובהמשך מביאה גם את רבי (רבי יהודה הנשיא) לידי תוכנה חדשה. כפי שנראה בהמשך, כל אחד מהם פועל על-פי תפיסת מציאות שונה, אך המחבר המובלע תומך בתפיסת המציאות של האישה. היא מאופיינת בסיפור כדמות מרשימה בפני עצמה, בעלת חשיבה רעיונית עצמאית ויכולת פעולה. נראה שכמו אצל חסידים נוספים, קשורה יכולתו של ר' שמעון להיות חסיד בחסידותה של אשתו. היא שמשפיעה עליו וגורמת לו לפעול על-פי דרכה שלה.¹⁷

א. מבנה הסיפור

הסיפור פותח במצג, ובו פרטים על הזמן, על המרחב ועל הדמויות. אחרי המצג מופיעות הסצנות השונות הבונות את העלילה. בסופו של הסיפור מובא אפילוג עם הערת המספר.

1. המצג

זמן: הזמן הוא ערב חג – ערב פסח או ערב יום הכיפורים. בשניהם יש מצוות מיוחדות הקשורות לאכילה – בערב יום כיפור מצווה להרבות בסעודה, ובפסח ישנן מצוות אכילת

15. כמו למשל ר' חנינא בן דוסא, וראו משנה ברכות, פ"ה מ"ח; ברכות לד ע"ב; ירושלמי ברכות פ"ה ה"ה ט ע"ד. חוני המעגל – משנה תענית ג, ח. וראו הפניה לעיל, הערה 9.

16. כמו למשל שימת הראש בין הברכיים המופיעה אצל אחיה השילוני (מל"א, יח, לו) ואצל ר' חנינא בן-דוסא (ברכות לד ע"ב).

17. כך למשל בסיפור על חסיד וחסידה המופיע בב"ר יז (עמ' 158): "מעשה בחסיד אחד שהיה נשואי [!] לחסידה אחת ולא העמידו בניו זה מזה, אמרו אין אנו מועילין להקב"ה כלום, עמדו וגרשו זה את זה, הלך זה ונשא רשעה אחת ועשתה אותו רשע, הלכה זו ונישאת לרשע ועשתה אותו צדיק, הוי שהכל מן האשה."

מצה ושתיית ארבע כוסות.¹⁸ ציון הזמן, ערב חג, מדגיש את הדחיפות שבהשגת המצרכים. ר' חייא, שבהיותו מבוסס כלכלית מן הסתם כל מצרכיו מוכנים לו מראש, יושב בבית המדרש ולומד תורה. ר' שמעון בן חלפתא - כפי שניתן להבין מהמשך הסיפור - יושב בבית המדרש, אף על פי שאין בידו כלום.

מרחב: המרחב שבו מתרחשת הסצנה הראשונה של הסיפור הוא בית המדרש. זהו עולם רוחני. ברקע מצוי מרחב החוץ, השוק וצרכי הפרנסה. המצג מטרים מוטיב מרכזי בסיפור: היחס בין מרחבי חוץ למרחבי פנים, בין עולם רוחני לבין צרכי פרנסה.

2. הסצנות בעלילה

בהכללה אפשר לחלק את הסיפור לשני חלקים שהפונקציות שלהם מקבילות:

חלק א'	חלק ב'
1. ר' חייא מעודד את ר' שמעון לדאוג לפרנסת הבית.	1. אשת ר' שמעון דוחה את כל המתנות.
2. ר' שמעון מתפלל לסיוע, ומקבל מרגלית.	2. ר' שמעון מחזיר את הדברים לבעליהם: כולל המרגלית.*
3. רבי מנסה להשלים את חסרונו של ר' שמעון.	3. אשת ר' שמעון מוכיחה לרבי שאי אפשר למלא חסרונו (של ר"ש) בעוה"ב.
4. ר' שמעון פועל בהתאם לעצת רבי.	4. אפילו - גדול הנס השני.

* מוטיפמה זו אינה מפורשת אך משתמעת כאן וגם בהמשך, בהערת המספר שבאפילו.¹⁹

אנלוגיות

שורות 1-2: עצת ר' חייא לר' שמעון ותוצאותיה, מול הוראת האישה לר' שמעון, ותוצאותיה. עמדתה מנוגדת לזו של ר' חייא: הוא מעודד את ר' שמעון לקבל סיוע חיצוני (והוא אכן עושה כך), ואילו האישה דורשת ממנו להחזיר את הסיוע שקיבל ולא להזדקק לו (והוא אכן עושה כך).

18. ערב יום הכיפורים: ראו למשל הסיפור על החייט והדג בערב יום הכיפורים (ב"ר יא, ד עמ' 91-92). ערב פסח: משנה פסחים, י, א: "ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב ולא יפחתו לו מארבע כוסות של יין ואפילו מן התמחוי".

19. על מושג המוטיפמה, ראו: י' אלשטיין, אבידב ליפסקר, 'קווי יסוד בתמטולוגיה של ספרות עם ישראל', בתוך: י' אלשטיין, א' ליפסקר ור' קושלבסקי (עורכים), האנציקלופדיה של הסיפור היהודי, סיפור עוקב סיפור, עמ' 51-25.

שורה 3: ניסיונו של רבי להשלים את חסרונו החומרי של ר' שמעון, מול עמדת האישה בדבר חוסר היכולת להשלים את החיסרון הרוחני. אלה גישות שונות ביחס לקבלת סיוע חומרי ורוחני. שניהם בלתי אפשריים בתפיסת המציאות של אשת ר' שמעון. אנלוגיות אלה מעצבות עמדות שוות ערך לפחות של האישה ושל רבי ור' חייא. האישה ניצבת מולם בעימות, ואף מנצחת בו.

3. האפילוג ומשמעותו

בשורה 4 נוצרת הקבלה בין נתינה מידי אדם לבין נתינה משמים המתוארת באפילוג. האפילוג הוא הערת מספר, ומבטא לפיכך עמדה שיפוטית להערכת האירוע. האפילוג מתייחס לנסים שנעשו לר' שמעון:

1. ולא עוד, אלא דרכן של עליונים ליתן ואין דרכן ליטול.
2. הנס האחרון היה קשה מן הראשון.
3. ההיא ידא דחמת יהבת ליה, חמתא נסבה ליה מניה.
4. ולא עוד אלא מנסב הות ידא מלרע, מיהב הות ידא מלעיל, כאיניש דמושיט לחבריה.

בשורה הראשונה מוזכר מעין כלל בענייני ניסים: "דרכם של עליונים ליתן ואין דרכם ליטול".²⁰ השורה השנייה נראית כפועל יוצא שלה: מכיוון שהנס השני הוא בניגוד לכלל, הרי שהוא גדול יותר.²¹ עם זאת ייתכן שהמשפט רומז גם לשני המשפטים הבאים, המתארים את הנס האחרון שבו הושבה המרגלית לשמים (מתוארים שם שני עניינים, וייתכן שגם שם השני גדול מן הראשון).

הדבר הראשון שנזכר מתייחס למרכיב של זהות בין נס הנתינה לנס הנטילה: היד היא אותה יד. ה' נתן וה' לקח. ההחזרה אם כן, היא שלמה. המרגלית חזרה למקומה כמו שניתנה, ועצם נתינתה לא ניכר. זוהי אותה יד, ולכן התיקון הוא מלא ושלמותה של המרגלית לא נפגמה.²² בניסוח של המשפט: "ההיא ידא דחמת יהבת ליה...". ר' שמעון רואה שזוהי אותה יד. מסר התיקון הועבר אליו באופן הזה.

הדבר השני שמוזכר כמאפיין ייחודי של הנס מתייחס לאופנים השונים של הנתינה והלקיחה. גם במובן הזה הנס השני גדול מן הראשון: יד הבאה מלמעלה בנס הנתינה, איננה דבר מפתיע, זוהי מתנת שמים, והיא באה מלמעלה. המיוחד הוא בנס השני. היד השמימית מונחת מתחת לידו של ר' שמעון, מלמטה, כדי שהוא ייתן לה את המרגלית מלמעלה. הנתינה הייתה בבחינת היענות מן השמים לתפילתו של ר' שמעון, השפעה הבאה מלמעלה. ההחזרה תלויה בר' שמעון. כך גם לא מופר לחלוטין הכלל הראשון

20. השוו חולין ס ע"א; שבת נה ע"א.

21. השוו שהש"ר ה יד.

22. על משקל 'הפה שאסר הוא הפה שהתיר' (משנה דמאי ו, יא, כתובות ב, ה ועוד).

שהזכור: אין דרכם של העליונים ליטול. היוזמה אינה של העליונים'. ר' שמעון הוא המחזיר את המרגלית מרצונו וביוזמתו. דבר זה הוא אכן גדול יותר: רצונו של האדם וחופש הבחירה שלו מאפשר לו תיקון, ואפילו להחזיר את הגלגל אחורנית. בבסיס הדרכים השונות של הנטילה והנתינה, עומד עיקרון זהה: 'כאיניש דמושיט לחבריה'. הנתינה והנטילה נעשו כדרך בני אדם 'דברה תורה כלשון בני אדם',²³ האופנים השונים הם כלי להעברת מסר. מכיוון שהנסים מוחשיים, על-פי ההשגה האנושית, הרי שהאדם יכול ללמוד מכך.²⁴ המילים 'כאיניש דמושיט לחבריה' באות להעיד גם על האינטימיות בין ר' שמעון בן חלפתא לקב"ה. הוא, כמו גם חסידים אחרים, מצוי כבן לפני המקום.²⁵ הנס השני שדרכיו פורטו גדול יותר ומעיד גם על זכות גדולה יותר. ייתכן שההחזרה השלמה שדרשה אשת ר' שמעון - לא רק של המרגלית, אלא גם של הקניות והדינרים - הופכת אותם לזכאים לנס השני: הם מוכיחים שאינם מעוניינים בכל טובה גשמית בעולם הזה, ולכן מוחזר להם שכרם הרוחני בעולם הבא. הנס הראשון ניתן לאחר תפילתו של ר' שמעון, בעקבות רמז שהוא מקבל מר' חייא. הנס השני נעשה לאחר תפילתו של ר' שמעון, הפועל על-פי הוראות אשתו. הנס השני גדול יותר: זהו הנס שהיא ביקשה לגרום לו, והוא נס שנכון יותר לבקשו. גם עובדה זו מאירה את עמדת האישה כעדיפה, לדעת המספר.

כאמור, ישנה אנלוגיה בין המוטיפמות של האפילוג ושל הלוואת רבי לר' שמעון: ר' שמעון קונה את מצרכי החג בעזרת הדינרים שקיבל מרבי. ההקבלה ביניהם מדגישה את גודל הוויתור של ר' שמעון ואשתו: אין הם חפצים לא במתנת שמים ולא במתנת בשר ודם. לכאורה היה על רבי לכבד את רצונו של ר' שמעון, כפי שרצונו של ר' שמעון קיים על-ידי השמים, שנטלו ממנו את המרגלית. אלא שרבי לא פעל כך, ורק לאחר הוויכוח עם אשת ר' שמעון הוא הודה לה, והבין שעליהם לפעול בדרכם שלהם. ראינו, אם כן, שלוש הקבלות:

1. ר' חייא - אשת ר' שמעון;
2. רבי - אשת ר' שמעון;
3. רבי - שמים.

שתי ההקבלות הראשונות בין אשת ר' שמעון לבין ר' חייא ורבי עיצבו את עמדת האישה

23. ברכות לא ע"ב; יבמות עא ע"א; כתובות סז ע"ב, ועוד הרבה.

24. קוסמן מציין שהאמירה שהשמים נותנים ולא לוקחים, באה ללמד גם את האדם על ערכה של הנתינה השלמה, זו המבקשת רק לתת ולא לקחת. א' קוסמן, 'אף אני לכך נכנסתי', אקדמות יט (תשס"ז), עמ' 183-190; הנ"ל, מסכת נשים, ירושלים תשס"ז, עמ' 19-26.

25. כך למשל ביחס לחוני המעגל, משנה תענית ח, ג: "... אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו ועליך הכתוב ואומר (משלי כג) ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך".

כשוות ערך לזו שלהם. בהקבלה האחרונה השמים 'תופסים' את מקומה של אשת ר' שמעון בייצוג תפיסת מציאות מורכבת, ובכך מוטה הכף באופן ברור לטובתה, והמחבר המובלע תומך בעמדתה באופן ברור.

ב. דמויות ועמדות

שתי קבוצות של דמויות יש בסיפור שלפנינו, הן מבחינת התפקיד בעלילה והן מבחינת העמדה שהן מייצגות. קבוצה אחת היא הדמויות המרכזיות, ר' שמעון בן חלפתא ואשתו, וקבוצה אחרת היא הדמויות המשניות, ר' חייא ורבי. הקונפליקט המרכזי בסיפור נוגע לעמדתן השונה של הדמויות ביחס לקניינים חומריים.

1. רבי חייא ורבי

רבי חייא ורבי מתוארים במקורות כאנשים מבוססים ואף עשירים (רבי).²⁶ הם מאופיינים ככאלה גם בסיפור הנוכחי: ר' חייא, שמן הסתם אינו מודאג באשר לצרכי החג, יושב ולומד בבית המדרש. הוא מסוגל להבין את קולות השוק שבחוץ, ולפרש ענייני מקח וממכר לחברו. כך הוא רומז לרשב"ח שהוא יכול ליטול יוזמה כלכלית, שתאפשר לו להשיג את צרכי החג. פירוט זה של אופן השגת המימון לעסקה ודאי לא יכול היה ר' חייא לשמוע מן הקולות שבחוץ, והוא מהווה את הפרשנות שלו לדברים שנועדה לכוון את ר' שמעון לפעולה. ייתכן גם שר' חייא כלל לא התכוון לפנייה לשמים, אלא לפנייה לרבו של ר' שמעון – רבי. הסיוע הריאלי שמקבל ר' שמעון אכן מגיע בסופו של דבר מידיו של רבי. רבי מופיע הן כמומחה לענייני מרגליות, הן כמי שמלווה כסף לרשב"ח לצרכי החג. דומה שמצבם הכלכלי של רבי ור' חייא מעצב גם את עמדתם ביחס למציאות החומרית: הם מבקשים להשלים את חסרונו החומרי של רשב"ח, ואינם רואים בכך כל בעיה. יותר מכך – רבי מבקש להשלים גם את חסרונו הרוחני האפשרי של רשב"ח. לשיטתו, אין כל פגם בהנאה מרכוש בעולם הזה, וגם אם היא עשויה לפגום בחלקו של רשב"ח לעוה"ב, הרי הוא, העשיר בממון ובזכויות, יוכל לחפות על כך. בסופו של הסיפור הוא מקבל את עמדתה השונה של אשת רשב"ח, שכאמור, גם המחבר המובלע תומך בה.

2. רשב"ח ואשתו

ר' שמעון בן חלפתא מאופיין בסיפור כחסיד מובהק: שלא כחבריו, הוא עני. עונו של ר' שמעון עולה ממקור נוסף ברות רבה (ה, ז [עמ' 138]): "... רבינו הוה מפקיר גרישין כדי

26. ביחס לר' חייא: מן המקורות השונים עולה שהוא עלה עם בניו מבבל לארץ ישראל בגיל יחסית מבוגר, והצליח להתבסס בה גם מבחינה כלכלית וגם מבחינה לימודית. ניתן למצוא עדויות שונות לענפים כלכליים שעסק בהם, כגון: מסחר משי (ב"ר עז, ב [עמ' 910]), מסחר כותנה (ירושלמי בבא מציעא פ"ה ה"ו י ע"ג). הוא מתואר כמי שבקי במטבעות (בבא קמא צט ע"ב). וראו: היימן, תולדות, עמ' 424-434. עושרו של רבי הוא מן המפורסמות, וראו למשל: ברכות טז ע"ב, חולין ז ע"ב, פסחים לד ע"א בבא מציעא פה ע"א.

לזכות בהן ר' שמעון בן חלפתא"; הוא בעל ביטחון מלא בה', הוא יושב בבית המדרש, אף על פי שאין בידו דבר. רשב"ח עצמו אינו חושב לעסוק באותו יום בפרנסת ביתו (וכפי שניתן להבין, גם לא נדחף לכך בידי אשתו). אפילו שהזמן הוא ערב חג, הוא יושב בבית המדרש ולומד תורה. הקולות העוסקים במסחר מגיעים אליו מבחוץ. גם אז אין הוא מבין את משמעותם; תפילתו נענית מייד, והוא זוכה לנס. יתרה מזאת עצם החלטתו של ר' שמעון לפנות לבקשת הסיוע מוצגת ככזו הנשענת על ביטחון מלא בתוצאותיה, כדבר טבעי ומובן מאליו, הנגזר מן המציאות: "אמר ליה, א"כ אוף אנא אזיל גבי מרי עבדתי והוא יהיב".

מאפיין זה מתקשר, לדעתי, הן להיותו בן בית אצל הקב"ה, הן לכוחו בתפילה, והן לביטחונו המלא בקב"ה ותפיסת המציאות המיוחדת שלו. אף על פי שהוא הדמות המרכזית בסיפור, והוא מופיע בכל אחת מן הסצנות בו, פרט לאחרונה, (גם בה הוא מושא הדיון) דומה שפעולותיו בסיפור אינן פרי יוזמתו, אלא בתגובה לאמירה או לפעולות של הדמויות האחרות בסיפור. הן משמשות לו כפרשניות של המציאות שאליה נקלע, וכיועצות בדבר המעשה שעליו לעשות. בסצנה הראשונה הוא שומע קולות מן החוץ בזמן לימודו, והם שמניעים אותו לראשונה לפעולה. הוא שואל את ר' חייא לפשר הקולות, ובהתאם להסבר שניתן לו הוא מחליט לעשות מעשה. גם מעשה זה איננו לגמרי אקטיבי. הוא פונה בתפילה ומבקש סיוע. בקשתו נענית, והוא מקבל את המרגלית. הפעם הוא מתייעץ בר' יהודה הנשיא, ופועל על פי עצתו ובתמיכתו. הוא מגיע לביתו עם הסחורה שקנה. שם, בניגוד למה שניתן לצפות, הוא נתקל בביקורת מצד אשתו. הוא מקבל את עמדתה, אך גם אז הוא נזקק לעצתה המעשית, ועל פי הנחיותיה מחזיר את הקניות, את הדינרים ואת המרגלית. ר' שמעון מוצג כמי שאינו מבין בהוויות העולם. הוא שואל את ר' חייא לפשר קולות המשא ומתן שבחוץ ואת רבי מה לעשות עם המרגלית. לפנינו דמות של תלמיד נאמן, טיפוס המכוון לקבל השפעה ופסיבי יחסית. עם זאת הוא מצויר, כאמור, כמי שנמצא בדרגה גבוהה מאוד - תפילתו נענית מייד, והוא זוכה לסיוע נסי שמימי. יותר מכך פנייתו בתפילה נובעת מנקודת מוצא של אמונה תמימה, הלוקחת בחשבון את העל-טבעי כחלק ממציאות חיים טבעית. קווי דמותו משתלבים היטב עם תפקידו בסיפור: הוא גיבור העובר תהליך של שינוי ושל מודעות עצמית. בתחילה הוא אכן אינו מוטרד ממצבו הכלכלי ומן ההשלכות הרוחניות שיש למצב זה, ובסוף הסיפור הוא מאמץ את נקודת מבטה של אשתו על המציאות. ר' שמעון אינו מעמיד את עצמו במרכז בשום שלב. תפיסה זו היא שמאפשרת לו לקבל את דברי אשתו, להכיר בטעותו ולהשתנות.

האישה לעומת ר' שמעון היא המפוכחת והמעשית יותר. היא מצטיירת כדמות אקטיבית, בעלת חשיבה עצמאית, ראייה רוחנית ויכולת עמידה על עקרונותיה. בניגוד לכמה מן הנשים האחרות בספרות היהודית לדורותיה, המתלוננות על קשיי הפרנסה והקיום,

ודוחקות בבעל להקל על המצב,²⁷ הרי שאשת ר' שמעון מבררת קודם כל את מקור המצרכים שהביא לביתו. במקום לשמוח על צרכי החג שהגיעו ברגע האחרון לביתה, היא דוחקת בבעלה להחזיר אותם, את הכסף שבו נקנו ואת המרגלית. ניתן לעמוד על דרכה לאור ההשוואה לסיפור המקביל על אשת ר' חנינא בן דוסא (תענית כה ע"א):

אמרה ליה דביתהו: עד אימת ניזיל ונצטער כולי האי? אמר לה: מאי נעביד? – בעי רחמי דניתבו לך מידי, בעא רחמי, יצתה כמין פיסת יד ויהבו ליה חד כרעא דפתורא דדהבא. (חזאי) חזיא בחלמא עתידי צדיקי דאכלי אפתורא דדהבא דאית ליה תלת כרעי. (ואת אוכלת) ואיהו אפתורא דתרי כרעי, (אמרה ליה) אמר לה: ניחא לך דמיכל אכלי כולי עלמא אפתורא דמשלם ואנן אפתורא דמיחסר? אמרה ליה: ומאי נעביד? – בעי רחמי דנשקלינהו מינך. בעי רחמי ושקלוהו, תנא: גדול היה נס אחרון יותר מן הראשון. דגמירי: דמיהב יהבי, מישקל – לא שקלי.

תרגום: אמרה לו אשתו: עד מתי נלך ונצטער כל זה? אמר לה: מה נעשה? בקש רחמים שיתנו לך משהו. ביקש רחמים, יצאה כמין פיסת יד והביאו לו רגל אחת של שולחן זהב. ראה/ראתה בחלום עתידיים צדיקים שאוכלים על שולחן של זהב שיש לו שלוש רגליים והוא על שולחן של שתי רגליים. אמרה לו/אמר לה: נוח לך שיאכלו כולם על שולחן שלם, ואנחנו על שולחן חסר? אמרה לו: ומה נעשה? בקש רחמים שייקחוה ממך. ביקש רחמים ולקחוהו. תנא: גדול היה נס אחרון יותר מן הראשון. שלמדנו: לתת – נותנים, לקחת – לא לוקחים.²⁸

בשונה מאשת ר' חנינא בן דוסא, אשת רשב"ח אינה יוזמת בקשה לסיוע כלכלי, מתנגדת לו מלכתחילה, ואין היא זקוקה לחלום כדי להבין שהוא מוטעה. היא אינה מצירה על מעשיה – בעלה הוא שמתואר כמצטער (לפחות בעיני רבי). היא הדמות הפועלת והיוזמת שבסיפור. היא פונה לבעלה בתקיפות ומוכילה אותו להכרעה הראויה לדעתה. עמדתה היא שאין לקבל מתנת שמים או מתנת בשר ודם. בכך כאמור היא מאופיינת כדמות של אישה חסידה. היא זו שעומדת על מלוא משמעותו של החפץ השמימי כדבר ששייך לחופת הכבוד של העולם הבא. גם אם רבי עמד על כך בעצמו (ביחסו למרגלית כאל 'דבר של

27. וראו למשל אשת החסיד בסיפור החסיד והרוחות בבית הקברות, ברכות יח ע"ב, או הסיפור החסידי הידוע על הצדיק והאתרוג, שזכה לגרסאות שונות, למשל בעיבודו של ש"י עגנון, אתרוגו של אותו צדיק, בתוך: האש והעצים, ירושלים, תשנ"ח.

28. על סיפור זה ראו: י' פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, גבעתיים תשנ"א, עמ' 278-280; ש' פאוסט, 'נס הנטילה - עיונים באגדות חז"ל', אקדמות, א (תשמ"ו), עמ' 7-20. א' קוסמן, 'אף אני לכך נכנסתי', אקדמות יט (תשס"ז), עמ' 180-193; א' קרסני, 'סיפור הנס שנעשה לאשת ר' חנינא בן דוסא', בתוך: י' אלשטיין, א' ליפסקר, ור' קושלבסקי (עורכים), האנציקלופדיה של הסיפור היהודי, סיפור עוקב סיפור א, 169-201; ג' חזן-רוקם, 'האם היו חז"ל מודעים למושג הפולקלור?', י' לוינסון, י' אלבוים וג' חזן-רוקם (עורכים), היגיון ליונה, ירושלים תשס"ז, עמ' 219-223; ת' מאיר, חסידות ונשות מעשה (לעיל הערה 1).

כוכב'), הרי שהמספר בוחר לשים אמת זו בפיה של האישה. יתרה מזאת הסיפור ממשיך ומתאר את עמידתה בפני רבי. לרבי ברור שהיא הניעה את בעלה לפעולה, והחלטתו לאו דווקא הייתה החלטה חופשית שלו. הוא קורא אותה אליו ומוכיחה על שציערה את בעלה. האישה ניצבת לא רק מול בעלה אלא גם מול רבי, ומוצגת כמי שראייתה הרוחנית מעמיקה משלו! היא מתווכחת עמו ומעמידה אותו על צדקת דרכה מתוך כבוד אך מבלי לוותר על עמדתה. גם אם נאמר, כפי שסובר לרנר, שהציטוט של דברי ריש לקיש בפיה הוא הוספה מאוחרת, הרי שתוכן הדיון בעינו עומד.²⁹ בדבריה משתמעת ביקורת כלפי יחס הפטרונות של החכמים העשירים אל חברים העני - כל צדיק יש לו עולם בפני עצמו: לא די שאינכם יכולים למלא חסרונו בעולם הבא, גם בעולם הזה יש בכך טעם לפגם. הן פרנקל והן צרפתי אפיינו את החסיד כבעל כושר ראייה בהיר של המציאות, כולל המציאות הרוחנית. מבחינות אלה, האישה ודאי עונה על המאפיינים של חסידה.

לפנינו אם כן דמות אישה מיוחדת במינה. היא מצטיינת בחסידותה ועונה לכל הקריטריונים של הגדרת החסיד. אין היא רק אישה כשרה בעלת מידת טובות. היא גם אישה המעזה לפעול בעולמם של גברים, מתוך עמידה על אמונותיה. היא אשת מעשה ביוזמותיה, היא החלטית ודעתנית. מבחינה זו היא משלבת, באופן נדיר ומיוחד, חסידות ודעתנות. הערת המספר שבאפילוג תומכת כאמור בעמדתה של האישה ומציבה אותה כעדיפה.³⁰

ג. מרחב

לפנינו סיפור ארוך ומורכב, המכיל סצנות ודמויות רבות מן המקובל בסיפור אגדה ממוצע. כל אחת מהסצנות מתרחשת במרחב שונה ומתפקדות בה דמויות שונות (ר' שמעון מופיע בכולן מלבד באחרונה). למעשה, ניתן לזהות בסיפור שני צירים של מרחב. המרחב האחד הוא המרחב הארצי שפועלות בו הדמויות. הגילומים השונים של מרחב זה (בית המדרש, השוק, הבית) מבטאים אופנים שונים של פעולה במציאות. המרחב הנוסף הוא המרחב השמימי, המטאפיזי, הנמצא בזיקה למרחב הארצי ולפעולותיהן של הדמויות בו. מידת המודעות למרחב השמימי והיחס לזיקה שבינו לבין המרחב הארצי משפיעים על עמדותיהן של הדמויות.

29. לרנר, מירון ביאליק לרנר, אגדת רות ומדרש רות רבה, מבוא מהדורה מדעית ופירוש (דיסרטציה), ירושלים תשל"א. חלק ג, פירוש, עמ' 30.

30. במאמר שפורסם לאחרונה השוותה רונית שושני בין גישתה של אשת רשב"ח בשאלת החלק לעולם הבא, לבין גישתה ודמותה של אשת יוסף הגנן בסיפור 'החלוק המבהיק', והיא אף משווה את הסיפור לקבוצת סיפורים שבהם גיבור הסיפור מתואר כצדיק, אך אשתו מתגלה כצדקת ממנו. וראו: ר' שושני, 'הסיפור "החלוק המבהיק" ומקבילותיו במדרש ובמקרא', דפים למחקר בספרות 18 (תשע"ב), חיפה, עמ' 232-260.

1. בית המדרש והשוק

כאמור, המצג לסיפור מציג את הניגוד המרחבי הראשון: בית המדרש לעומת השוק.³¹ בית המדרש הוא מקומם של תלמידי החכמים, לומדי התורה. זהו מרחב המבטא פעילות רוחנית. השוק לעומתו הוא מרחב של משא ומתן, מקח וממכר, המבטא פעילות חומרית וצורך ריאלי בפרנסה. בית המדרש אינו מרחב מוגן. קולות השוק חודרים אליו, ומשפיעים על הלומדים בו. עליהם לבחור אם להתייחס אליהם וכיצד לעשות זאת. בסיפור שלפנינו רשב"ח שומע את הקולות, אך אינו מבין את משמעותם. עולם השוק אינו אומר לו דבר. לעומתו ר' חייא מבין בהוויות העולם ומתווכח בינו לבין רשב"ח, בין שזה תיווך אובייקטיבי ובין שהוא מוטה במטרה לסייע לרשב"ח. עיצוב הזמן, ערב חג, מחדד את ההבדל בין שני המרחבים: האם ההכנה לחג היא רוחנית או חומרית?³²

2. ביהמ"ד והבית

ניגוד מרחבי שני הוא בין בית המדרש לבין הבית. ניגוד זה נפוץ מאוד בסיפורי האגדה של חז"ל. במקרים רבים מיוצג הבית על-ידי האישה, וקיים מתח בין העמדה שמייצג בית המדרש לבין העמדה שמייצגת האישה.³³ כך גם בסיפור שלנו: רשב"ח פועל באופן אחד בהשפעת חבריו שבבית המדרש, ובאופן אחר – בהשפעת האישה שבבית. העובדה שהסצנה המתרחשת בבית (שורות 13-18) ממוקמת במרכז הסיפור ומסייעת בבניית חשיבות הבית כמייצג של עמדת האישה.

3. הבית והשוק

ניגוד קיים גם בין השוק לבית. השוק מייצג את השפע החומרי, את צרכי החג המוצעים לכל דורש. בשוק יכולים לפעול מי שיש בידם ממון. הבית, לעומתו, מייצג בסיפור מחסור והסתפקות במועט. המתח בין השוק לבית בא לידי ביטוי בתגובותיהם של יושבי הבית אל השוק: לרשב"ח אין חלק בשוק ובקולותיו, והוא אינו מבין אותם. הוא נשלח לשם בידי אחרים. את הקניינים שהוא מביא משם, הוא מחזיר. אלה אינם נשארים בבית. המשפט: "נסב תלתא דינרין ואזל וזבן זביניה, ואעיל לביתה" מפרט את פעולתו של ר' שמעון בחוץ, פירוט רחב ולא אופייני למינימליזם של סיפורי האגדה. ניתן היה להסתפק גם במשפט כגון 'עביד הכי ואעיל לביתה'. הפירוט מבטא השתדלות, מאמץ מצד ר' שמעון

31. ניגוד זה מופיע ברבים מסיפורי האגדה. וראו למשל מחזור הסיפורים בתענית כא ע"ב-כב ע"א (מאבא אומנא ואילך).

32. היחס המתקיים בין מרחב מועצם לבין זמן מועצם הוא אחד ממאפייני הטרוטופיה, המרחב האחר, בפילוסופיה של פוקו. מ' פוקו, הטרוטופיה, תל-אביב תשס"ג.

33. תופעה דומה ניתן לראות בסיפור על מר עוקבא ואשתו בכתובת סז ע"ב. שם מר עוקבא יושב כל יום בבית המדרש, ויוצא ממנו למעשי הצדקה שלו, אך אשתו פועלת מתוך הבית בצורה נכונה יותר ממנו, ולכן היא זוכה לנס.

לעשות לביתו, והוא מגביר את המתח של הסיטואציה בבית - תוצאות המאמץ מתקבלות בביקורת נוקבת. אשת רשב"ח מתנגדת לשוק. היא אינה רוצה בו חלק, ואינה מעוניינת להכניס אותו או את קנייניו לביתה. גם כאן עיצוב הזמן משרת את בניית הניגוד. המתח בין שפע למחסור מורגש יותר בערב חג.

שני מרחבים ממשיים נוספים מופיעים בסיפור: בית רבי וה'אילוסיס דטבריה'. מרחבים אלה הם מעין מרחבים מתווכים בין המרחבים האחרים בסיפור:

4. בית רבי

בית רבי מתפקד כמתווך לשלושת המרחבים שהזכרנו: בית מדרש, שוק ובית. ראשית, זהו ביתו של המנהיג הרוחני, הרב. במובן זה הוא מקביל לבית המדרש. שנית, רבי משמש כאן כיועץ כלכלי. הוא בוחן את שוויה של המרגלית, ונותן לרשב"ח כסף לקנות בשוק. שלישית, זהו המרחב הפרטי של רבי (גם אם אין לו אפיונים מפורשים אחרים בסיפור), ובו הוא מתדיין עם אשתו-ביתו של רשב"ח. התפקודים השונים של המרחב באים לידי ביטוי גם בשמות השונים של בעליו: 'מרי, רב, רבינו הקדוש, ר' יהודה הנשיא' אלו מבטאים הן את המנהיגות הרוחנית (מרי, רב, רבינו הקדוש), הן את המנהיגות הציבורית (ר' יהודה הנשיא) והן את הממד האינטימי (רבינו). רבי מבטא את העמדה שיכול להתקיים קשר בין המישורים הנ"ל, ושאיך בהכרח סתירה ביניהם.

5. אילוסיס דטבריה

האילוסיס דטבריה הוא מקום שמהותו אינה ברורה כל צרכה. ליברמן משער שמדובר במקום תעשיית הזכוכית מחוץ לטבריה, ושעל שם תעשייה זו נקראה גם הסביבה הסמוכה לה. גם מ"ב לרנר בפירושו לרות רבה וגם מיכאל סוקולוף במילונו קיבלו השערה זו ומפרשים כך את המילים אילוסיס דטבריה. אליאב חלק על פירוש זה, ולדעתו אפיוני המקום בספרות חז"ל הם של מרחב פתוח שבו מתבצעות פעילות של קדושה - לימוד תורה ותפילה.³⁴ כך או כך לשם הולך ר' שמעון על מנת להתפלל ולבקש סיוע. מן המקורות השונים העוסקים בו, עולה שזהו מרחב אקסטרטוריאל, שונה מן המרחב הרגיל של בית המדרש ובית הכנסת וצפוף פחות. ר' שמעון בוחר במקום זה כמקום תפילה.³⁵ ייתכן גם שבשל העובדה שאכן ציפה לנס, העדיף שנס זה לא יראה על-ידי אחרים. במקום זה מתרחש החיבור בין המרחב הפיזי למרחב המטאפיזי, בין שמים לארץ - התפילה הנענית בנס.

34. וראו: ש' ליברמן, 'תיקוני ירושלמי', תרביץ ג (תר"ץ), עמ' 208 (נדפס מחדש בספר: ש' ליברמן, מחקרים בתורת א"י [בעריכת ד' רוזנטל], ירושלים תשנ"א, עמ' 183); לרנר, פירוש, עמ' 28; סוקולוף, מילון א"י, עמ' 39; י"צ אליאב, אתרים, מוסדות וחיי יומיום בטבריה בתקופת התלמוד (מטוב טבריה 10), ירושלים תשנ"ה, עמ' 11-15. ע' מאיר (רבי, עמ' 150) פרשה מילה זו כ'אצטדיון', בהשפעת דבריו של ליברמן בתיקוני ירושלמי הנ"ל. ואולם ליברמן התכוון כנראה לסמיכות הגיאוגרפית שבין שני המקומות, ולא לזהות מהותית ביניהם. ראו ליברמן שם, הערה 6.

35. תופעה זו מצויה גם אצל חכמים אחרים: ר' יוסי המתפלל בחורבה (ברכות ג ע"א), ר' חנינא בן-דוסא העולה לגג להתפלל (ברכות לד ע"ב); אבא חלקיה ואשתו העולים לגג להתפלל (תענית כג ע"ב).

6. המרחב הפיזי והמרחב המטאפיזי

תפילתו של רשב"ח פונה מן המרחב הפיזי למטאפיזי, מלמטה למעלה. הוא נענה בתנועה האנכית ההפוכה. יחס זה מתהפך בהחזרת המרגלית, כפי שהיא מתוארת באפילוג: 'מנסב הות ידא מלרע, מיהב הות ידא מלעיל'. רבי, המייצג את הקשר שבין המרחבים הפיזיים, מבטא עמדה שלפיה היחס בין המרחב הפיזי למטאפיזי הוא הדדי. ניתן להשתמש במרגלית בעולם הזה, ניתן להשלים את חלקו של רשב"ח לעולם הבא. האישה לעומתו מבטאת עמדה שלפיה הדדיות כזו תובעת מחיר: הניסיון למימוש מהות מטאפיזית בעולם הפיזי יגרע מן השלמות של העולם המטאפיזי.

הסיפור מציג שני צירים של תנועה: ציר אופקי: בית, בית מדרש, שוק. וציר אנכי: שמים וארץ. כל אחד מן המרחבים בציר האופקי מבטא עמדה אחרת ביחס לציר האנכי. בית המדרש הוא המקום שבו אדם יכול להשפיע על העולם המטאפיזי שלו באמצעות תורה ותפילה. ה'שוק' מבטא את הניסיון לממש את שוויה הריאלי של המרגלית. האישה-הבית, מתנגדת לפגיעה בשלמות המטאפיזית. היא הדמות המתייחסת במפורש אל הממד המטאפיזי באמצעות פרשנותה. בכך היא מקשרת בין שני צירי התנועה בסיפור. האחד לא יכול לבוא על חשבון זולתו.

7. מרחבי פנים ומרחבי חוץ: מרכזיותו של הבית

צורת חלוקה שונה של המרחבים בסיפור מתייחסת למקומם של מרחבי החוץ לעומת מקומם של מרחבי הפנים:

דמויות	מקום	שורה
ר' שמעון ור' חייא	בית המדרש (בית)	5-1
ר' שמעון	אילוסיס דטבריה (חוץ)	7-6
ר' שמעון ורבי	בית רבי (בית)	11-9
ר' שמעון	שוק (חוץ)	12
ר' שמעון ואשתו	בית ר' שמעון (בית)	18-13
ר' שמעון	שוק (חוץ)	
רבי ואשת ר' שמעון	בית רבי (בית)	25-19

שני מרחבי חוץ יש בסיפור: השוק, ו'אילוסיס דטבריה'; ושלושה מרחבי פנים: בית המדרש, הבית ובית רבי. בדיקה של מרחבי הפנים בסיפור מעלה שיש הדרגתיות במידת האינטימיות שלהם:

1. בית המדרש הוא בית רוחני עבור ר' שמעון ועבור חבריו תלמידי החכמים ומקום להתוועדות.
2. בית רבי - רבו של ר' שמעון, מהווה אף הוא מקום אינטימי, מקום שבו נוצר יחס בין אישי בין הרב לתלמיד. הרב דואג לפרנסת תלמידו, מצטער בצערו, ומכיר את ביתו ואת אשתו. התלמיד מצדו מרגיש נוח לפנות לרב בעניינים אישיים.
3. ביתו - האינטימי והפרטי ביותר. אשתו זו ביתו.

במרחב של הבית מקבל ר' שמעון הדרכה והשראה לפעולה:

1. בבית המדרש הוא מקבל השראה לפעולה.
2. בבית רבי הוא מקבל עצה לפעולה, המשאירה עדיין מקום לפעולה עצמאית.
3. בביתו מנחה אותו אשתו לפעולה, והוא מבצעה בדיוק.

נקודת המבט הראשונית בסיפור היא מתוך בית המדרש. ההסתכלות על העולם שבחוץ צריכה לבוא מתוכו. אבל בהמשך מתברר שראייתם של חכמי בית המדרש צריכה לעבור שינוי. דווקא האישה, בבית, רואה את המציאות הרוחנית בצורה מורכבת יותר ונכונה יותר. לאור מסקנות המחקר שערכתי על דמויות חסידים ונשותיהם ניתן לומר שאולי הבית הוא שדה פעולה מרכזי עבור ר' שמעון, משום שהוא מקומה של אשתו.³⁶ היא מהווה חלק מרכזי בעולמו הרוחני, הוא מעריך אותה ורואה בה שותפה לדרכו הרוחנית. השפעת אשתו-ביתו עליו חזקה במקרה זה, מהשפעת בית המדרש ובית רבו. מכל הבתים דווקא ביתו הפרטי של ר' שמעון (ולא בית המדרש או בית רבי!) הוא המרוחק ביותר מן החוץ, ומן המציאות החומרית שלו. אין זה בית מדרש, הבית הוא מקום ריאלי, חומרי לכאורה. אך דרך ההתמודדות בו עם החוץ מוצגת כנכונה ביותר. עיצוב זה של המרחב, מבטא את תמיכת המחבר המובלע בעמדת האישה - היא שמשפיעה בסופו של דבר על ר' שמעון ועל רבי.

ד. נקודות תצפית: עמדות שונות ביחס לנס

1. מבוא: המרגלית

במוקד הסיפור עומד הנס: הושטת המרגלית. עמדותיהן השונות של הדמויות באות לידי ביטוי בעיקר בנקודת התצפית שלהן באשר לנס ולמרגלית. יש לעמוד, אפוא, על משמעויותיה השונות של המרגלית. רשב"ח זקוק לסיוע כלכלי. כזה יכול להיעשות גם בדרכים טבעיות בהרבה (שכאמור,

36. ת' מאיר, חסידות ונשות מעשה. לעיל הערה 1.

אליהן אולי התכוון ר' חייא ברמז המעשי שנתן לרשב"ח.³⁷ רשב"ח הוא אמנם חסיד, וככזה מלומד בנסים, ועדיין עלינו להידרש לעיצובו הקונקרטי של הנס – נתינת מרגלית, המוגדרת בהמשך כ'דבר של כוכב' כלומר שמימי. גם ר' שמעון מבין שאין המדובר במרגלית רגילה – הוא הולך להיוועץ ברבי ולהראות לו את המרגלית. ייתכן אף שהוא מבין את הקשר שלה לעולם הבא. נראה שאין הוא פונה לרבי לשם התייעצות גרידא במי שמבין טוב ממנו בענייני כספים. לשם כך היה מספיק להראות את המרגלית לר' חייא, חברו, ומי שהמריץ אותו לבקש סיוע. ר' שמעון פונה לרבי – רבו ומנהיג הדור, בתקווה שזה יוכל להעמידו על משמעות המרגלית. גם רבי מבין שאין המדובר במרגלית רגילה 'מלה דאסטרופיקא היא' – כאמור, דבר של כוכב הוא.³⁸ מה משמעותה של הושטת המרגלית, ה'כוכב' השמימי שאינו ניתן למימוש מסחרי? רבי מניח עניין זה לשלב אחר, ומנצל את ההזדמנות שנקרתה בפניו להושיט סיוע לר' שמעון בדרך שלא תבייש אותו.³⁹ הוא דוחה את בירור מהותו ו'שווי' של החפץ עד לאחר החג. מהותו אכן מתבררת, אך מי שעומדת עליה ועל ההשלכות שיש לכך היא האישה. הבירור המלא של משמעות המרגלית אכן נעשה לאחר החג בדיון בינה לבין רבי.

בסיפור המקביל על ר' חנינא בן דוסא במסכת תענית העיצוב הקונקרטי של החפץ השמימי הוא רגל של שולחן זהב.⁴⁰ שם קיים קשר ישיר בין החפץ השמימי לבין הצורך שהוא בא למלא. הבקשה באה בעקבות מצוקה כלכלית, והיא נענית ברגל של שולחן שהוא מטונימיה של מזון. בהמשך מתברר (באמצעות חלום) שתוספת זו לשולחן האוכל הגשמי, גורעת מ'שולחן האוכל' השמימי, חלקם של רחב"ד ואשתו לעוה"ב. הרעיון בא לידי ביטוי גם בכך שהחפץ הוא רק חלק מדבר שלם, רגל אחת מתוך שולחן. לעומת הסמליות הברורה של רגל השולחן הסמליות של המרגלית מובלעת.

37. ייתכן גם שר' חייא כלל לא התכוון לפנייה לשמים אלא לפנייה לרבו של ר' שמעון - רבי. הסיוע הריאלי שמקבל ר' שמעון אכן מגיע בסופו של דבר מידי ר' רבי.

38. לרנר, פירוש, עמ' 28.

39. כפי שעשה גם באמצעות מתן בסתור של הפקרת גרישים עבורו, רות רבה ה, ז [עמ' 138].

40. הדמיון בין שני סיפורים אלה השפיע על נוסח סיפור רשב"ח והמרגלית במדרש תהלים צב, ח [עמ' 408], שם מעוצב סיפור רשב"ח בהשפעת מוטיבים ממחזור סיפורי רחב"ד בתענית, כגון מראית עין לבישול, כדי שלא רגישו השכנות.

א. המרגלית-הפנינה כסמל

המרגלית, ככל סמל, מתפקדת הן במישור הריאלי והן במישור המטאפיזי.⁴¹ יש בה רובד ריאלי, שווי כספי, ורובד מטאפיזי, היותה 'כוכב', 'אסטרופיקאי'. סוקולוף מתרגם את המילה מרגלית כ- Pearl (פנינה), וזאת על בסיס מקורה של המילה ביוונית.⁴² אתייחס תחילה לפנינה כסמל אוניברסאלי. זאת הן על בסיס ההנחה כי ההיבטים האוניברסאליים של סמל נוגעים לתודעה האנושית הקולקטיבית, והן על רקע ההבנה שהמישורים המטפיזיים והמטפוריים של הסמל קשורים למישור הפיזי-ריאלי של הסמל, הזהה כמובן בתרבויות השונות. משמעויותיה הסמליות של הפנינה בתרבויות שונות מהוות לפיכך את ההקשר הרחב להבנת סמל הפנינה בתרבות חז"ל.

הפנינה מופיעה כסמל בתרבויות שונות, החל מתרבויות קדומות במזרח הרחוק והקרוב - מצרים העתיקה, העולם ההלניסטי; דרך הנצרות והאיסלאם, הבודהיזם והטאואיזם, ועד לאלכימיה של ימי הביניים באירופה. היא מופיעה כבעלת כוחות מרפאים (אירופה של ימי הביניים), או כמגינה על חלשים וסובלים (בודהיזם יפני). היא מסמלת כוחות נשיים בכלל ואלות בפרט (סין הקדומה, המזרח התיכון הקדום). ההסמלה הנשית כמו גם תהליך היווצרותה המורכב הופכים אותה לסמל לבריאה מחדש ולידה מחדש. רבות ממשמעויותיה הסמליות קשורות לעולם הבא, או לחיים שלאחר המוות:

הלידה מחדש היא גם הלידה מחדש שלאחר המוות, כפי שעולה מהימצאותן של פנינים בקברים במצרים ובאמריקה (הילידית). הפנינה מסמלת גם מעבר בטוח לעולם הבא (לאוס). מאחר שהיא קשה מאוד להשגה ולמציאה בטבע, היא מציינת מטרה רוחנית קשה להשגה, עד כדי קשר לקצה העולם (בסיפור טאואיסטי) או לעולם אחר (במעשייה אנגלית מימי הביניים). בשני סיפורים אלה מדובר בחיפוש אחרי פנינה שאבדה, וכך גם במסורת גנוסטית. באותה מסורת מסמלת הפנינה כוחות רוחניים. באלכימיה של ימי הביניים 'פנינה יקרה' מופיעה כאחת משמותיה של אבן החכמים. בנצרות יש השוואה בין פנינה לבין מלכות השמים. באסלאם ניתן למצוא את הפנינה כסמל לגן-עדן ואף לנשמה עצמה.⁴³ לדעתו של מון, היבט זה מושפע מתפיסות הלניסטיות.⁴⁴ בספרות חז"ל ניתן

41. על הסמל ורבדיו השונים, ראו: י' אבן, מילון מונחי הסיפורת, ירושלים תשנ"ב מילון, עמ' 136-138; ע' אוכמני, תכנים וצורות, תל-אביב תשל"ט, כרך ב' עמ' 115-116. וכן: א' אלון, הסימבוליוזיה של מרכיבי העלילה בסיפור התלמודי (עבודת גמר), ירושלים תשמ"ג, עמ' 11-13; ע' פינטל-גינסברג, פנומנולוגיה של סמל תרבותי ביהדות (דיסרטציה), חיפה תשס"א. על הרבדים השונים של סמל, בעמ' 33 ואילך.

42. סוקולוף, מילון א"י, עמ' 327-328. וכן: S. Krauss, *Griechische und Lateinisch Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum*, Berlin 1899, pp. 350-351.

43. ראו: M. Eliade, *The Encyclopedia of Religion*, New-York, 1987, vol. 11, pp. 224-225. Cirlot, J.E., *A Dictionary of Symbols*, London 1971, pp. 271 (להלן: אליאדה).

44. אליאדה, שם.

למצוא את המרגלית בהקשרים שונים, חלקם ריאליים וחלקם מטאפיזיים: ברובד ריאלי, היא מציינת דבר יקר מאוד, נדיר, שאינו מצוי כל-כך – היא נמכרת במקום המיוחד לה. במקורות שונים המרגלית היא דבר שאבד ונמצא אחר-כך על-ידי המאבד או על-ידי אדם אחר.⁴⁵ בשל ערכה הרב, המרגלית מופיעה כבעלת כוח כלכלי, דבר שאדם יכול להתפרנס ממנו כל חייו.⁴⁶ המרגלית היא בעלת כוח מרפא,⁴⁷ היא בעלת יכולת הפצה של אור מיוחד, היא הצוהר של תיבת נוח.⁴⁸ תכונות אלה, כמו גם ערכה הרב, הופכות את המרגלית גם לסמל לדברי תורה⁴⁹ או לדמויותיהם של אברהם ודוד – מייסדים של שושלת.⁵⁰ קשר זה של המרגלית עם אור שמימי, עם התורה ועם דמויותיהם של הצדיקים, מעניק לה משמעויות רוחניות ומטאפיזיות.

יואב אלשטיין במאמרו 'מרגלית בפי נחש', מתאר את המרגלית כסמל של אור קוסמי, ראיה סינופטית וזכות הניתנת ליחיד סגולה (אור הגנוז לצדיקים לעתיד לבוא).⁵¹ גמול הצדיקים לעתיד לבוא הוא גם ההקשר בסיפור שלנו.

ב. "דיהא גינוניה חסר מדידכון חדא מרגלי?" סמל המרגלית בהקשר הסיפורי אם בתחילת הסיפור הופיעה המרגלית כמענה למצוקה כלכלית, הרי שבהמשך מתברר שהיא שכר מזומן לעולם הבא, וחלק מ'גינוניה' – חופה. מהי אותה חופה? במקומות שונים בספרות חז"ל ניתן למצוא דרשות הקושרות בין הצדיקים לבין חופה או חופות:⁵²

ואמר רבה א"ר יוחנן: עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק, שנאמר: (ישעיהו ד') וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה, מלמד שכל אחד ואחד עושה לו הקדוש ברוך הוא חופה לפי כבוד. עשן בחופה למה? אמר רבי חנינא: שכל מי שעניו צרות בתלמידי חכמים בעולם הזה, מתמלאות עיניו עשן לעולם הבא. ואש בחופה למה? אמר רבי חנינא: מלמד שכל אחד ואחד נכזה מחופתו של חבירו, אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה. כיוצא בדבר אתה אומר: (במדבר כ"ז) ונתתה מהודך עליו – ולא כל הודך, זקנים שבאותו הדור אמרו: פני משה כפני חמה, פני יהושע כפני לבנה, אוי לה לאותה בושה, אוי לה לאותה כלימה.

45. מגילה טו ע"א; ור"ר ח ז [עמ' 212]; ובסיפור יוסף מוקיר שבת (שבת קיט ע"א).

46. כך למשל בסיפור יוסף מוקיר שבת (שבת קיט ע"א).

47. "מרגלית מרפאה הייתה לאברהם אבינו... בבא בתרא טז ע"ב.

48. ב"ר לא, יא [עמ' 283].

49. "מרגלית טובה הייתה בידיכם ובקשתם לאבדה ממני?" (חגיגה ג ע"א); מרגלית כמשל לדברי תורה בוויכוח על לימוד תורה בשוק. מועד קטן טז ע"א-ע"ב.

50. רות רבה ח, ז [עמ' 212].

51. 'אלשטיין, 'מרגלית בפי נחש', מחקרי ירושלים בפולקלור יהודי, יג-יד (תשנ"א-תשנ"ב), עמ' 181-203.

52. דרשות אלה מסתמכות ברובן על הפסוק מישעיהו ד, ה. רש"י בפירושו שם לפסוק מונה את שבע המלים: ענן יומם ועשן ונוגה אש להבה לילה, כמקור לקיומן של שבע חופות.

אמר רבי חמא ברבי חנינא: עשר חופות עשה הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון בגן עדן, שנאמר: (יחזקאל כ"ח) בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה וגו'. מר זוטרא אמר: אחת עשרה, שנאמר: כל אבן יקרה. אמר רבי יוחנן: וגרוע שבכולן זהב, דקא חשיב ליה לבסוף (ב"ב עה ע"א).⁵³

ניתן למצוא בתיאור זה של חופות הצדיקים בגן-העדן מספר נקודות החשובות לענייננו:

1. הצדיק יזכה לשבע חופות.
2. סוג החופה יציין את דרגתו לפי מעשיו בחייו.
3. אלה שחופתם תהיה פשוטה יותר יתביישו בעצמם.
4. 'אבן יקרה' נדרשת כ'חופה'.

ניתן למצוא התייחסויות נוספות במקורות מאוחרים יותר:

הנקודה הרביעית מתפרשת ביתר פירוט בפסיקתא רבתי פרשה לז [דף קסג ע"א], שם מובא תיאור של חופות עשויות מאבנים יקרות.

מיד (מה) הקדוש ברוך הוא עושה לו למשיח שבע חופות של אבנים טובות ומרגליות, וכל חופה וחופה מושכים מתוכה ארבע נהרות, של יין, ושל דבש, ושל חלב, ושל אפרסמון טהור, ומחבקו הקדוש ברוך הוא בפני הצדיקים (מכניסו) [ומכניסו] לחופה ורואים אותו כל הצדיקים (ומכניסים לחופה ורואים אותו כל הצדיקים וחסידים וקדושים וכל גיבורי תורה שבכל דור)...

תיאור מפורט אחר של חופות הכבוד העשויות מרגליות של הצדיקים בגן העדן היא ב'מסכת גן עדן' (מובא אצל אייזנשטיין, אוצר המדרשים, עמ' 84).

שני המישורים של הסמל, הריאלי והמטאפיזי, קיימים במרגלית. במישור הריאלי היא בעלת כוח כלכלי רב. במישור המטאפיזי היא קשורה בגמול הגנוז לצדיקים, היא חלק מן החופה שכל צדיק וצדיק מקבל לפי כבודו. שני מישורים אלה עלו הן מתוך הדיון בסמל המרגלית בתרבויות השונות, וגם בהקשריה של המרגלית בסיפור שלנו: מחד גיסא היא ניתנת כמענה למצוקה כלכלית ומאפשרת לרבי להעניק לר' שמעון סיוע כלכלי. מאידך גיסא היא מגלמת מהות רוחנית בעולם הבא. היבט אחר של סמל המרגלית העולה בסיפור הנוכחי הוא הקשר שלה לנשיות: האישה בסיפור היא העומדת על מלוא משמעותה של המרגלית.

2. נקודת התצפית של רבי ור' חייא

רבי ור' חייא מודעים לכך שהמרגלית אינה חפץ רגיל, אבל מבקשים לממש אותה כחפץ ריאלי. גם אם בינתיים רק כהלואה על מנת לעזור לר' שמעון באופן כלכלי וחומרי.

53. ישנן מקבילות נוספות למקור זה, ביניהן: פסיקתא רבתי פרשה לא (קמה ע"א); במדבר רבה כא, כב.

רבי אינו רואה כל סתירה בין מהותה הרוחנית של המרגלית לבין אפשרות לנצלה באופן ריאלי. גם ר' חייא מבקש לסייע בדרך עקיפה לר' שמעון ולהיטיב עמו, באופן שהוא רואה לנכון. ר' חייא ורבי זכו לעשרם בדרכים טבעיות, ארציות, ועושר זה הוא חלק מעולמם. ניסיונותיהם של ר' חייא ורבי נובעים כנראה מרצון טוב, אך הם מתעלמים למעשה ממשמעות האירוע, ומאפיה הרוחני של המרגלית כ'כוכב', כמו גם מצורת המענה שנבחרה לבקשה לסייע כלכלי. ניסיונותיהם לדאוג לרווחתו הכלכלית עלולים להזיק לו ולפגוע בשלמותו הרוחנית – כפי שעולה מפרשנותה של האישה לאירוע. הסיפור אינו מטיף באופן בלעדי לסגפנות, שהרי פועלות בו גם דמויות רבי ור' חייא, שניהם עשירים, וגם קולות המקח והממכר שבחוץ מבטאים עמדה של חיוב העולם הזה. אבל הוא מציג גם דרך חיים אחרת המוגדרת כדרכו של ה'חסיד', ובמקרה הזה גם של ה'חסידה', מי שחיים מתוך תובענות עצמית מרבית.

3. נקודת התצפית של ר' שמעון

כאמור, ר' שמעון מאופיין כחסיד הבוטח בה' ומלומד בנסים. הפנייה לקב"ה בבקשה לסייע כלכלי היא טבעית עבורו, והמענה הניסי מוצג כתוצאה ישירה וצפויה של הבקשה. הנס אינו חלק נפרד מן המציאות של רבי שמעון, הוא המשך ישיר שלה. אין הבחנה בין דרכי המסחר ומערכת היחסים בין פועל לבין בעל מלאכתו, לבין מערכת היחסים שבין החסיד לאלוקיו. זה כמו זה יכולים לפנות אל ה'מעסיק' ולבקש ממנו מתנה לצרכי החג. המציאות על כל רבדיה, הריאלי והמטאפיזי, מתנהלת על-פי מערכת כללים אחת.⁵⁴ גישה זו באה לידי ביטוי בסיפור אחר על ר' שמעון המופיע בבבלי:

כי הא דרבי שמעון בן חלפתא הוה קאזיל באורחא 'היה הולך בדרך', פגעו בו הנך אריותא דהוו קא נהמי לאפיה 'פגעו בו אותם אריות שהיו שואגים לפניו', אמר: (תהלים ק"ד) הכפירים שאגים לטרף. נחיתו ליה תרתי אטמתא, חדא אכלוה וחדא שבקה 'ירדו לו שתי ירכיים (של בהמה) אחת אכלו ואחת השאירו'. איתיה ואתא לבי מדרשא 'הביאה ובא לבית המדרש', בעי עלה 'שאל עליה': דבר טמא הוא זה או דבר טהור? – אמרו ליה: אין דבר טמא יורד מן השמים" (סנהדרין נט ע"ב).

הנס – מסירת דבר ישירות מן השמים – אינו נראה לר' שמעון תמוה כלל ועיקר, זהו אמנם דבר שמימי, אך משאלתו לחכמים עולה אפשרות שהוא חושב להשתמש בו לצרכיו החומריים, ורק צריך לדעת כיצד.⁵⁵ כך גם בסיפור שלפנינו: כוונתו להשתמש במרגלית,

54. R. Kushelevsky, 'Reading Midrash Today', in: Wiskind-Elper & Handelman (editors) וראו: *Torah Of The Mothers*, New-York, 2000, pp. 326-337. להלן: קושלבסקי, לקרוא מדרש.

55. קיימת כמובן גם אפשרות שזהו דיון תאורטי לצרכי הלימוד בבית המדרש בלבד.

אך הוא צריך לדעת כיצד, ועל-כן הוא פונה לרבי.⁵⁶ אלא שהסיוע הכלכלי ניתן לר' שמעון שלא בדרך הטבע. הדבר עולה מן הסמליות המטאפיזית של המרגלית, המעמידה בספק את האפשרות לממש אותה בכסף ובמזון, ומאופן הנתינה שלה, שאינו מניח ספק באשר למקור המרגלית, באמצעות יד מושטת משמים. ר' שמעון ידע בבירור את מקורה, והסיפור מדגיש שהוא ראה את אופן הנתינה: "... וחמא ידא מושטא ליה חדא מרגלית". היד מבטאת הושטה ישירה, חסרת תיווך של משהו שמימי כל-כך, אל העולם הארצי. המרגלית ניתנת היישר מן השמים, כלומר היא מתת מן העולם הבא. היא גם מוגדרת כ'כוכב', כמשהו שלא ניתן להמרה בכסף. בקשתו של ר' שמעון בן חלפתא נענית, אך במחיר המרה של 'משהו' מן העולם הבא ב'משהו' מן העולם הזה. בכתב יד קיימברידג' 495, וכן בדפוסים מופיע באפילוג המשפט: 'כאיניש דמוזיף לחבריה' (במקום 'דמושיט לחבריה'), כלומר כמי שנותן הלוואה. על פי זה, הנתינה לר' שמעון נתפסת כהלוואה שהוא צריך לפרוע. אם לא יחזיר אותה בעולם הזה, ייפרעו ממנו עליה בעולם הבא. המרגלית היא מטונימיה של העולם הבא, כלומר, בלקיחתה מוותר ר' שמעון בן חלפתא על חלק מן העולם הבא! ר' שמעון בן חלפתא אינו מבין זאת בתחילה, וניכר שהוא חושב שניתן להשתמש במרגלית. רק אשתו היא המפרשת את האירוע באופן זה.

4. נקודת התצפית של אשת רבי שמעון

גם האישה מלומדת בנסיים, שכן בקשתה להחזיר את המרגלית מתממשת, והנס האחרון גדול מן הראשון. גם היא מבינה שיש אפשרות לפריצה של המטאפיזי אל תוך הפיזי. מדוע, אפוא, היא מסרבת לקבל את המרגלית? אעמוד על נקודה זו באמצעות שני מישורי הסמל של המרגלית: הריאלי והמטאפיזי. אשת ר' שמעון מבינה מיד את המשמעות המטאפיזית של המרגלית: היא שייכת לעולם הבא, וחלק משכרם שם. היא מבקשת להימנע מכל הנאה מכך בעולם הזה. במובן הזה מתאחדים בתפיסתה שני המישורים: היא אינה מוכנה ליהנות גם מכל הטבה חומרית ריאלית - היא דורשת את החזרת הדינרים, כמו גם את החזרת הדברים שנקנו בהם. קיים קשר הדוק בין מימוש ההטבה החומרית הבאה בזכות המרגלית - המישור הריאלי שלה, לבין הפגיעה שתיגרם בהכרח בשכר בעולם הבא - המישור המטאפיזי של המרגלית. מכיוון שהמרגלית היא בראש ובראשונה מטאפיזית ועל טבעית, הרי שיש בשימוש בה או בהנאה ממנה משהו על טבעי. בהכללה אפשר לומר שעבור אשת ר' שמעון רווחה

56. בעקבות סיפור זה, מתייחס יונה פרנקל לחסידותו של ר' שמעון, לאור גישתו לדמות החסיד. חסידותו בסיפור מתבטאת חסידותו בשכנוע הפנימי העמוק שלו באמיתות הפסוק ובהתגשמותו המיידית. עבורו הנס הוא המציאות הטבעית. ראו: י' פרנקל, דרכי האגדה והמדרש, גבעתיים תשנ"א, עמ' 252-253. הקבלה נוספת בין סיפור זה לבין סיפורנו היא הפנייה של ר' שמעון אל חכם / חכמים על-מנת לקבל הדרכה בדבר מהות החפץ שקיבל. תופעה דומה מצויה גם בסיפור על ר' חנינא בן דוסא המעלה אבן לבית המקדש (שיר השירים א, ד) ופונה לסנהדרין על-מנת לברר את מהות הנס שקרה לו. וראו גם קושלבסקי, לקרוא מדרש.

חומרית איננה דבר טבעי. הדרך היחידה שבה יכולים ר' שמעון ואשתו לקבל אותה – היא באמצעות מרגלית בעלת ממד מטאפיזי בולט. קיום חומרי שהוא טבעי כל-כך וריאלי כל-כך עבור אחרים (כמו למשל ר' חייא ורבי) שייך אצל ר' שמעון ואשתו לממד אחר. ומכיוון שהוא שייך לממד אחר, הניסיון להפכו לחלק של הקיום הריאלי וניצולו למטרות כלכליות, גורר חסרון רוחני, המתבטא בגריעת השכר לעולם הבא.

ייתכן שהמרגלית מהווה בסיפור גם מעין מטונימיה לר' שמעון, ואולי גם לאשתו⁵⁷ – כל אחד מהם הוא מרגלית יקרה שאופן פעולתה המרכזי הוא במישור הרוחני ולא בקיום החומרי.⁵⁸ עובדה זו מאפשרת לנו להבין שרווחה כלכלית איננה בהכרח דבר טבעי עבור ר' שמעון. הזכייה בה נעשית בדרך שאיננה קשורה רק בעולם הזה. עירובו של העולם הבא באופן הנתינה מעמיד אותנו על העובדה שרווחה כלכלית כנראה לא נועדה להיות חלק מן העולם הזה של החסיד ואשתו. כפי שראינו בדיון הקודם החסיד דורש מעצמו חיים שלפנים משורת הדין. אין הוא הולך בדרך רגילה של אדם ממוצע. חלק מתובענות אישית זו נוגעת גם לרמת הקיום הכלכלית. כל דבר שמעבר להכרח המינימלי של קיום הגוף הוא בגדר מותרות שהחסיד מוותר עליהן, ואולי אף לא מרגיש בחסרונו. הסתפקותו של החסיד במועט שבמועט, בכל הנוגע לקיום החומרי, היא הצד האחר של דרישותיו המקסימליות מעצמו בכל הנוגע למישור הרוחני, שם הוא מחפש מעבר למוצע. עוניים של החסידים אפוא, הוא יותר מעובדה מקרית, הוא חלק ממהותם. ואכן, ברות זוטא א, א [עמ' 43] מופיע סיפור על חסיד שנתעשר מאוד, אך לא עמד בניסיון העשירות ושכח את חסידותו ואת שימוש תפילתו.⁵⁹ עשירות היא ניסיון שאינו מתאים לכל אחד, בדיוק כשם שהעניות היא ניסיון שאינו מתאים לכל אחד. יש 'עושר שמור לבעליו לרעתו' (קהלת ה, יב).⁶⁰ זו גם הסיבה לכך שהאישה מסרבת לקבל כל סיוע כלכלי ודורשת מבעלה להחזיר לא רק את המרגלית אלא גם את הדינרים והמצרכים שנרכשו בהם בזכות המרגלית. גם בכך מתאפיינת האישה כאישה חסידה, השואפת לממש את האידאל של קיום התורה מעוני. כאמור, ר' חייא ורבי אינם עומדים על כך שר' שמעון שונה מהם בנקודה זו ואינם

57. כפי שהובא לעיל, ישנן תרבויות שבהן מופיעה הפנינה כסמל נשי.

58. השימוש במרגלית כסמל לצדיק עצמו מופיע במשל שבסוף המדרש ח, ז [עמ' 212].

59. וראו על סיפור זה, א' שנאן, 'המעשים במדרש הקרוי רות זוטא', דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, ג, 1 (תשנ"ד) עמ' 129-136; ר' שושני, 'עיון בשני סיפורים במדרש רות זוטא, ובעיבודם בחיבור "יפה מהישועה"', <http://www.biu.ac.il/JS/JSIJ/7-2008/Shoshany.pdf>.

60. נושא זה נדון במקומות שונים בספרות חז"ל: "ויתמהמה תמהון אחר תמהון, אמר כמה אבוד בכסף וזהב באבנים טובות ומרגליות הה"ד עושר שמור לבעליו לרעתו (קהלת ה, יב)..." (ב"ר נ יא [עמ' 528]); "הכל הקב"ה מנסה את העשירים אם ידיהם פתוחה לעניים אוכלין נכסיהם וצדקה שעושים הקרן קיימת לעולם הבא... והעניים מנסה אותן אם אינן מבעטים בעולם הזה נוטלין שכרן לעתיד לבא..." (תנחומא (ורשא) משפטים ח).

מבינים את דרכו המיוחדת. העשירות איננה חלק מעולמו של ר' שמעון (לפחות בעולם הזה), והוא אינו יכול לזכות בה בדרך המקח וממכר הרגילה של הקולות שבחוץ. לפחות בשלב הזה של חייו הוא אמור לקיים את התורה מעוני. האישה היא זו שמתעקשת על כך ובטוחה שניסיון ללכת בדרך אחרת יפגע בו ובמעמדו הרוחני. היא מצליחה להביא את רבי לידי ההכרה בכך שזוהי דרך שונה, שאין לנסות לשנותה.

5. רבי שמעון לעומת אשתו

מדוע, אם כן, שונה צורת ההתייחסות של ר' שמעון לדברים? בעוד האישה מאופיינת בסיפור כמי שמכירה במצבה ובוחרת בצורת חיים זו מתוך מודעות מלאה, הרי שבעלה עובר תהליך למידה. הוא נחשף לעמדות של הדמויות השונות, ומאמץ את זו של אשתו. האישה מודעת היטב למציאות הכלכלית-חומרית. עובדה זו הופכת את התמודדותה עם העוני לקשה יותר. העוני הוא ריאלי וממשי, והאישה, יושבת הבית, מרגישה אותו על כל צעד ושעל.

ר' שמעון יושב בבית המדרש, ואלמלא הקולות העולים מן החוץ ודברי ר' חייא ייתכן שכלל לא היה מתעורר לדאוג לפרנסת ביתו. האישה לעומתו חווה יומיום את המציאות של בית ריק. דבר זה בא לידי ביטוי באמירתה המפוכחת בסיפור: "כל פעליך לית היא אלא מאה מניי, ואינון זבינתא מינן אינון?". היא מודעת היטב למצבם הכלכלי הקשה, ואף על פי כן היא בוחרת בכך כדרך חיים. לשיטתה, כל סיוע כלכלי שהוא, מיד שמים או מיד אדם, הוא סיוע חיצוני, בלתי טבעי להם, שאין לקבלו. מסיבה זו היא עומדת גם על החזרת הקניות לבעליהן והדינרים לבעליהם. ר' שמעון, לעומתה, אינו מודע באופן מלא לבעייתיות שבמצבו החומרי, וממילא גם לא התמודד עמו עד כה. הבניית המודעות שלו בסיפור היא מדורגת: תחילה הוא נחשף לקושי שבדרך החיים שלהם. הוא עצמו אינו חש בקושי, אך ר' חייא מביא אותו לידי הכרה בכך. הכרה זו מביאה אותו לפעולה ברוח עצתו של ר' חייא, והוא מנסה לדאוג לפרנסת ביתו באמצעי היחידי שהוא מכיר - התפילה. המענה לתפילה זו הוא מענה בלתי שגרתי (ודאי לא ביחס לאנשים רגילים). בשלב שני הוא לומד מאשתו דבר נוסף - הקושי הכלכלי שלהם הוא דרך חיים. זוהי דרכם בעבודת ה', ודרך אחרת תעלה להם במחיר דרגתם הרוחנית, המתבטאת בשכר בעולם הבא.

6. ר' שמעון ואשתו לעומת רבי ור' חייא

כפי שראינו, תפיסת המציאות של רבי שונה. עבורו עושר חומרי אינו עומד בסתירה עם קיום רוחני. רבי אינו נסוג מעמדתו זו באופן גורף. הוא מסכים עמה, בסופו של דבר, שהפיתרון הנכון עבורו אינו נכון עבור ר' שמעון (הסכמה הבאה לידי ביטוי בשתיקתו ובקבלתו את דבריה: והודי לה). הדיון עם אשת ר' שמעון ממוקד בחלקו של ר' שמעון, חלקו המיוחד לו על-פי מעשיו בחייו. רבי איננו נדרש לחיות כמו ר' שמעון. אורח חייו הוא מתאים ונכון עבורו. ואולם רבי עובר תהליך שבו הוא מבין שר' שמעון אינו אמור

לחיות כמו רבי. לר' שמעון ולאשתו יש דרך מיוחדת להם בעבודת ה', ובדרך זו מתנת שמים ורווחה כלכלית הן גורם מעכב ומפריע. קשה לומר אם רבי רואה בדרוכו של ר' שמעון דרך העולה על דרכו שלו, אולם ניכר שהמחבר המובלע נוטה יותר לצד דרכם של ר' שמעון, ובעיקר של אשתו (וראו להלן).

ר' חייא ורבי סבורים שהם יכולים למלא את חסרונו של ר' שמעון בדרכים שונות: את חסרונו הכלכלי – על-ידי עצה כלכלית ועידוד לנקיטת יוזמה, על-ידי הלוואה וסיוע ממשי בהשגת צרכי החג; ואת חסרונו הרוחני – רבי מציע שחבריו של ר' שמעון ישלימו את חלקו החסר בעולם הבא.

האישה מבהירה לרבי שאפשרות כזו אינה קיימת. הניסיון להשלים את חסרונו החומרי יגרור אחריו חיסרון רוחני. ניסיון להשלים חיסרון רוחני אינו אפשרי. כל צדיק יש לו מקום בפני עצמו. החומרי והרוחני אצל החסיד הם בעלי מהות אחת שאינה ניתנת להפרדה. תפיסתו את החומר והרוח נעדרת שניות.

דומה שהמילים 'כל צדיק וצדיק יש לו עולם בפני עצמו', מכוונות לא רק למקומו בעולם הבא, אלא גם למקומו – דרכו ופעולתו – בעולם הזה (הקובעת את המקום בעולם הבא). מקומו של ר' שמעון הוא מיוחד לו, הן בעולם הזה והן בעולם הבא. חבריו אינם יכולים להציב את עצמם במקומו. רבי לומד דבר זה מן האישה. מן האמור לעיל עולה כי כל הגברים שבסיפור מגיעים למודעות רבה יותר של דרך חייהם באמצעות המפגש עם האישה.

7. סיכום: נס המרגלית ותורת הגמול

נתינת המרגלית מבטאת מצב של קשר ישיר בין שמים לארץ, בין העולם הזה לעולם הבא. בתחילה ניתן אולי לחשוב שההשפעה של העולמות זה על זה היא דו-סטריית: המעשים בעולם הזה משפיעים על מקומו של אדם בעולם הבא, ויכול אדם ל'שאול' משהו ממקומו זה בעודו חי בעולם הזה. אלא שהתובנה שמייצגת בסיפור אשת ר' שמעון מבהירה שמהות הקשר בין העולמות שונה. ההשפעה היא בכיוון אחד בלבד: אפשר להשפיע על העולם הבא באמצעות המעשים בעולם הזה, אך אין אפשרות להעביר לכאן מהויות השייכות לעולם הבא מבלי להיפגע.

ה. הסיפור, הדרשה והפסוק: זיקות הדדיות

עפרה מאיר התייחסה לסיפור ר' שמעון בן חלפתא והמרגלית בספרה על רבי יהודה הנשיא.⁶¹ היא בחרה להביא את גרסת רות רבה על פני גרסאות אחרות, בהיותה המלאה ביותר, אף על פי שלדעתה קישור הסיפור לדרשה המקדימה אותו רופף. לעומת הקשר העריכה בשמו"ר (נב, ג), שם מובא הסיפור בסמוך לדרשה על הפסוק: "ותשחק ליום אחרון" (משלי לא, כה), שעניינה 'מתן שכרן של צדיקים מתוקן להם לעתיד לבא'.⁶²

61. מאיר, רבי, עמ' 150-154. (וראו הערה 27 לפרק הרביעי, שם).

62. וראו רשימת המקבילות לסיפור אצל לרנר, מהדורה, עמ' 88.

ואולם אם נבחן את הדרשה שבהקשרה מובא הסיפור ברות רבה, נוכל למצוא קשר הדוק ביותר. כאמור, הדרשה מובאת על הפסוק "מעוות לא יוכל לתקון, וחסרון לא יוכל להמנות" (קהלת א, טו). בדרשות לפסוק ניתן למצוא שני אפיקי פרשנות שהתייחסו לחלקי הפסוק השונים:

1. בעולם הבא אי אפשר לתקן את מה שעוות בעולם הזה (ואי אפשר להשלים את מה שהוחסר).
2. מי שנמנה עם חבורת הרשעים בעולם הזה לא יוכל להימנות עם חבורת הצדיקים בעולם הבא (אם חסרה לו התשובה).

קריאת הסיפור לאור הפסוק ודרשת הפסוק מובילות לאפשרויות פרשניות נוספות התורמות להבנה דרשנית חדשה ולהבנת הסיפור. הסיפור מתייחס לשני אפיקי הפרשנות שמנינו, ובפרט לשני אופני הקריאה השונים של המילה 'להימנות'. הוא מוסיף עליהם ממד שלא קיים בדרשות האחרות:

1. בעולם הבא אין אפשרות להשלים דבר שהוחסר ממנו משהו בעולם הזה. ה'חסרון' בסיפור הוא היעדר של משהו שהיה בנמצא, אך כעת הוא חסר. משהו הוחסר ממנו בפועל.
2. החיסרון לא יוכל להימנות (לבוא לידי השלמה), גם לא על-ידי הימנות (השתייכות) עם חבורת הצדיקים. כל צדיק יש לו מדור בפני עצמו, הצדיק צריך להשלים בעצמו את חסרונו. רבי מייצג בסיפור תפיסה של 'חבורה', אנשים המנסים לדאוג לחסרונו של אחד מהם, בעולם הזה ובעולם הבא. האישה מכירה ביכולת ההשפעה שלהם על עולמו של בעלה בעולם הזה: "בעולם הזה זכינן למיחמיה אפיי", אך לא ביכולת ההשפעה שלהם לעתיד לבא.
3. חיסרון לא יוכל להימנות - אין אפשרות למלא את החיסרון הגשמי, הפיזי, של העולם הזה. ניסיון כזה יגרור אחריו חיסרון בעולם הבא. ביחס לר' שמעון הבררה היא בין חיסרון גשמי לבין חיסרון רוחני.

כמו כן הזכרנו את תפיסת המציאות של אשת ר' שמעון, המעניקה הבנה נוספת של היחס בין העולם הזה לעולם הבא: הקיבעון בעולם הבא וחוסר האפשרות לשינוי שם. נושא המופיע בדרשת הפסוק הראשונה ל'מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות', וחוזר לכל אורכה של פרשה ג: ניסיון ל'העביר' זכויות מן העולם הבא אל העולם הזה מותיר אחריו חלל בלתי ניתן להשלמה. עולה אם כן שהקישור של הסיפור אל דרשות הפסוק שלפניו הדוק ביותר, ושהסיפור משתלב היטב במסכת הרעיונות של דרשת הפסוק הצמודה ואף של דרשות הפסוקים שקדמו לה.⁶³

63. בנוסף לכך ניתן למצוא זיקות שונות בין סיפור זה לבין חלקים נוספים בפרשה. וראו: ת' מאיר, עקרונות עריכה של מעשי חכמים במדרש רות רבה פרשה ג כמקרה בוחן (עבודת מוסמך), רמת גן תשס"ג, עמ' 120-124, להלן: מאיר, עקרונות.

סיכום: עמדת המחבר המובלע ועמדת העורך⁶⁴

המחבר המובלע תומך בעמדתה של האישה. היא דורשת התמודדות עם קשיי העולם הזה, החומרי, ואינה מסכימה לפתרונות שאולים מהוויה אחרת. עמדה זו מבטאת תפיסת עולם שלמה בנוגע ליחס לחומר, ובמקביל – לקשר עם העולם המטאפיזי. בתפיסתה של האישה העולם החומרי והעולם המטאפיזי הם רצף אחד: יש אפשרות לפנות אליהם, והנס מהווה חלק בלתי נפרד מן המציאות הטבעית של האדם. מדוע פוסלת האישה את תוצאות הנס במקרה הזה? דומה שאפשר להבין שאלה זו תוך השוואה חוזרת לעיצוב דמויותיהם של חסידים. תפילתם, כפי שהיא מתוארת במקורות השונים, מכוונת בדרך-כלל לטובת הכלל. הם עצמם אינם זוכים לטובת הנאה ממנה. היבט זה מודגש במימרה הידועה על ר' חנינא בן דוסא: "כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני דיו בקב חרובים מערב שבת לערב שבת" (תענית כד ע"ב). האישה מתייחסת למישור הפרטי. תורת הגמול שהיא מציגה נוגעת לגמול האישי בעולם הבא ולא לגמול הקיבוצי בעולם הזה. מקרה זה שונה אפוא מן ההזדקקות לנס עבור הצרכים החומריים של הכלל, הנוגעים לשאלת הגמול הקיבוצי. ניצול מהויות מטאפיזיות לצרכיו הפרטיים של האדם תובע מחיר.⁶⁵ מסקנת הסיפור מכוונת לעבר התפיסה שהאישה מציגה: ר' שמעון מקבל את דעתה ושומע בקולה, רבי מסכים עם דבריה ומקבלם. היבט זה עולה מכל המישורים של ניתוח הטקסט: ממבנה הסיפור המעמיד את עמדותיהם של החכמים מול עמדותיה של האישה כשוות ערך; מן האפילוג, הערת המספר, התומך אף הוא בעמדת האישה; מעיצוב הדמויות כחסידות, ובעיקר עיצוב דמותה המרשימה והאקטיבית של האישה; מעיצוב המרחב המעמיד את הבית-האישה במרכז, והבונה את תפיסת הנס כרצף בין שמים וארץ – עמדת רשב"ח ואשתו; ומעיצוב המרגלית כחפץ שמימי מובהק – כפי שרואה אותו האישה.

גם ההקשר של הסיפור תומך בתפיסה המיוצגת על-ידי האישה, ומבטא בכך את עמדת העורך: היא מתאימה מאוד לתפיסת העולם הבא בעולם מקובע, שבו אין יכולת לשינוי. כך עלה מכל חלקי חטיבת הפתיחתאות לפרשה ג, הדורשת כאמור ארבעה פסוקים שונים המתייחסים לעיקרון זה. העולם הזה הוא מקום משתנה שאפשר כל הזמן לפעול בו, ו'להעביר' באמצעות הפעולה זכויות לעולם הבא. העולם הבא הוא מקום מקובע. ניסיון ל'העביר' זכויות מן העולם הבא אל העולם הזה מותר חלל שאי אפשר למלא אותו.⁶⁶

64. אני מבחינה בין רמת המחבר, העומד מאחורי היווצרות המסורת הסיפורית כשלעצמה, לבין רמת העורך, האחראי על אופן שילוב המסורות בטקסט.

65. במובן זה ממשיך הסיפור מגמה קיימת בחטיבת הפתיחתאות של פרשה ג ברו"ר להסדת המוקד מן הגמול הקיבוצי בעולם הזה, לגמול האישי בעולם הבא. על כך ראו מאיר, עקרונות, עמ' 17-41.

66. בנוסף לכך הסיפור מעצב תורת גמול, הדומה לזו שבחלקים אחרים בפרשה ג ברו"ר, ובפרט בסיפור ר' מיישא שהוזכר לעיל: השכר מזומן בעולם הבא, אף על פי שנראה שאין פרופורציה בעולם הזה בין מעשיו של אדם לבין קורותיו וקישיו. הגמול בעולם הבא הוא רוחני ואישי ולא חומרי (או ניתן למימוש חומרי) וקיבוצי. וראו מאיר, עקרונות, שם.